

LA & I

LITERE, ARTE, IDEI

Supliment de cultură al ziarului **Cotidianul**

Serie nouă, Nr. 34 (290) Anul VIII, 29 septembrie 2003, 16 pagini

Jurnalul de la Păltiniș după 20 de ani, număr special

Ce mai face Călărețul nins?

— scrisori către Dan C. Mihăilescu —

24.1.1982 Păltiniș

Dragă Dan C. Mihăilescu,
Am primit, nu demult, *Călărețul nins* nr. 8, cu dedicația lui. Te cuprind cu drag în familia mea spirituală, necunoscut-cunoscut cum îmi ești.

Nu știu ce aduc celelalte numere, dar calitatea acestuia și mai ales faptul că lucrați în echipă îmi spun mult. Ați găsit cel mai bun mijloc de-a face sau a vă pregăti pentru cultura mare: comunitatea restrânsă. Nici universitățile și nici străinătățile nu v-ar putea da atât de mult pe cât vă oferă împreună-modelarea. Am învățat mai temeinic în viață de la Eliade și Cioran, ca și din textele traduse, decât de la toți profesorii de aici și de aiurea.

Vă stau cu drag la dispoziție individual, dacă aveți vreodată nevoie de mine. Mă unește de voi dragostea. „Aimer c'est d'aller vers les mêmes choses”, spune St. Exupéry.

Poate pe curând, oricum din apropiere,
al dtale, cald,
Constantin Noica

2.III. 1982 București

Iubite prietene,

Numai bucurie, de fel „încruntare”, mi-au adus rândurile d-tale, care mi-au fost retransmise cu întârziere de la Păltiniș. Am plecat de acolo de 2 săptăm., spre a grăbi o vizită în străinătate (la copiii mei din Anglia și mai mult în Germania, în răstimpul a 2 luni), dar neobținând-o încă, stau nehotărât aici, ca și ascuns la prieteni. Dacă nu plec înăuntrul a 10 zile, mă întorc la Păltiniș. Altminteri revin peste 2 luni, când îți voi scrie cum se cuvine. De pe acum îți spun că lipsa oricărei „stridentă” în paginile dtale mi-a dat încredințarea unui bun dialog viitor, în limitele timpului meu și ale nevoii dtale reale.

Astăzi îmi parvine, prin Pleșu, al 9-lea *Călăreț nins*. Îți mulțumesc cu drag, ca și lui Chr. Crăciun*. Vă voi scrie și în orice caz îți voi scrie d-tale, așadar, un cuvânt mai cuprinzător la întoarcere, în gândul unei bune întâlniri la Păltiniș. Iartă această amânare și primește un cald gând prietenesc

de la
Constantin Noica

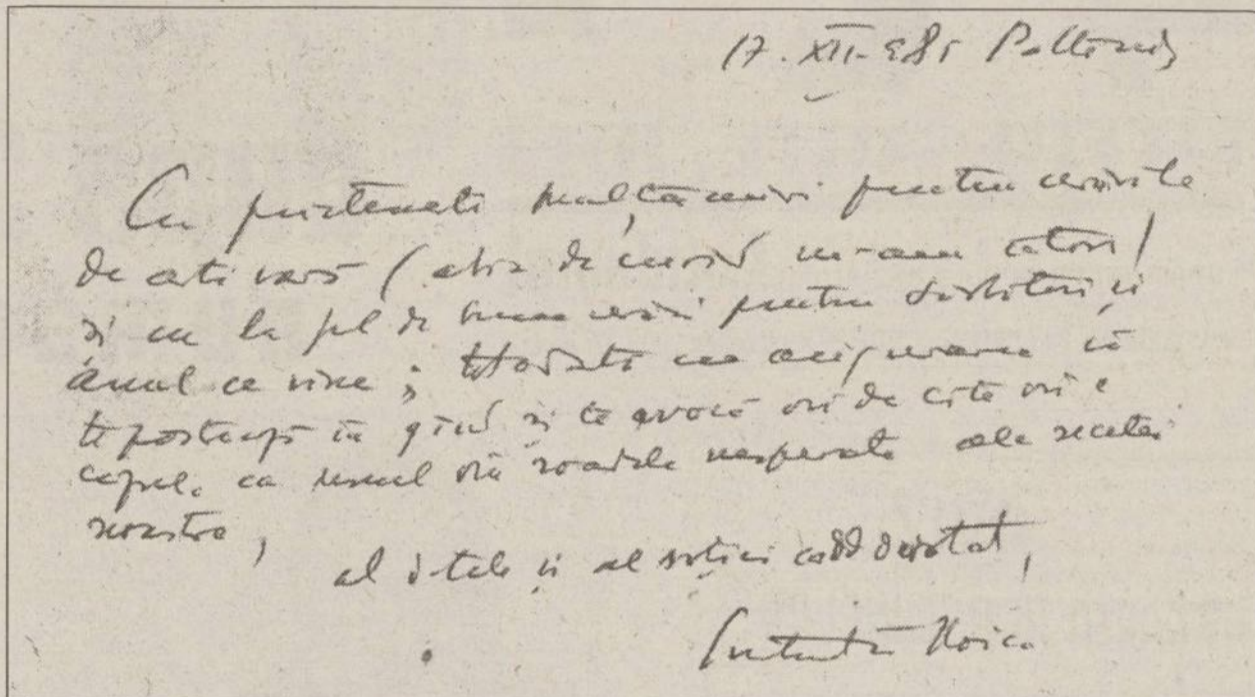
*Textul scrisorii lui Christian Crăciun, profesor la Moreni-Prahova, publicat în 1982 în *Călărețul nins* a apărut și în LA&I, nr. 37/16 sept. 2002.

25.6. 1982 Păltiniș

Iubite Dan C. Mihăilescu,

Abia acum, întors din călătoria mea, pot răspunde rândurilor d-tale din februarie, le recitesc cu același sentiment că mă aflu în fața unui tânăr pe care-l căutam — și pe care totuși nu știu dacă pot să-l ajut. Mi-au plăcut sinceritatea d-tale, „cazul” d-tale, faptul că mănânci jărat, dar cu deosebire „energetismul” de care dai dovadă (energia oamenilor slabi este singura valabilă, cealaltă ținând prea mult de natură) și capacitatea d-tale de-a vâna oameni. Ai să faci neapărat lucruri deosebite, cu sau fără mine. Cum le-ai putea face cu mine?

Iată, dintre cele patru cărți pe care mi le anunți, singură cea despre teatrul lui Blaga mi se pare îndreptățită, și chiar pentru ea mă întreb dacă n-ar fi trebuit să cunoști teatrul german de la începutul veacului și, în genere, cultura germană. Eminescu, poezia, toate acestea sunt teme în care riști să te pierzi (acum), doar dacă „33 verbe” și „Dimensiunea interogativă” nu sunt pe teme restrânse. Pe de altă parte faptul că te-ai legat „pe viață” de un autor fără bună ancorare în cer, cum îmi pare Pierre Emmanuel, mă pune pe gânduri în ce privește sprijinul prietenesc pe care ți l-aș putea da. Unde aș putea să mă înscriu? Interesul d-tale pentru poezie, chiar într-o versiune ca aceasta din urmă, riscă să mă dezarmeze. Cred că poezia este un lucru prea mare ca să ne ocupăm de ea. Se ocupă

ea de noi și cu noi. La fel e și cu filosofia, firește, dar aici există istoria filosofiei, de care ne putem ocupa, până ce — de altfel doar din când în când — filosofia binevoiește să ne viziteze.

Și totuși, nu pot să te las așa, să treci pe lângă mine pe orbita d-tale. Chiar dacă nu pot îndrăzni să-ți corectez orbita, trebuie să ne întâlnim și să ne înfruntăm, de la tânăr la prieten în vârstă. Poate că vreodată în vara aceasta la Păltiniș. Poate găsim alt prilej.

Cu toată căldura îți dorește „viețuire lină și cumplită”,
al d-tale
Constantin Noica

P.S. Spune te rog prietenului d-tale care mi-a trimis „scrisoarea deschisă” că, drept răspuns, îi țin cu drag la dispoziție recomandăția și hârtiile pentru obținerea unei burse în țara lui Hölderlin. Mă poate căuta oricând.

9.XI. 1982 Păltiniș

Iubite prietene,

Folosesc venirea lui Andrei spre a restitui cei trei *Călăreți*, pe care trebuie neapărat să-i aibă sub ochi cât mai mulți tineri cărturari. Ceea ce faci d-ta, în echipă, mi se pare cu adevărat un început de cultură mare. Cel puțin așa s-au ivit mari reușite culturale în alte lumi (și în trecut la noi), anume pornind de la o mână de oameni dăruți și entuziaști, sub perfectă gratuitate.

Am citit cu mult interes însemnările d-tale din *Steaua 4*, reținând nu numai buna d-tale înțelegere, dar și remarcabilele d-tale obiecții. Le-aș fi dorit mai dezvoltate, poți fi sigur. Am învățat mai mult în viață de la obiecții decât de la elogii.

Mă voi bucura oricând să vă revăd pe amândoi, dar mai ales să am de la d-ta și activitatea d-tale semnele devenirii într-o ființă, dacă-mi dai voie. Ar fi păcat ca și d-ta, ca atâtea mari promisiuni românești, să te mulțumești a rămâne „al doilea”.

Cu prietenesci urări și cu dragoste
Constantin Noica

P.S. Restitui volumele deși două din ele sunt cu dedicație: mi-am dat prietenilor toate cărțile.

19.X. 1983 Păltiniș

Dragă Domnule Mihăilescu,

Îți mulțumesc pentru scrisorile de astă vară, pe care le găesc abia acum, la întoarcerea din străinătate. D-ta când pleci? E grabă mare, pentru toți cei înzestrați, — dacă nu găesc alte mijloace de-a se împlini la niveluri superioare. Îți spun cu durere că în largul lumii nu existăm, iar celui întors în țară îi iese înainte prea multă Daciadă culturală.

Al d-tale, prietenesc,
C. Noica

17.XII. 1985 Păltiniș

Cu prietenesci mulțumiri pentru urările de astă vară (abia de curând m-am întors) și cu la fel de bune urări pentru sărbători și anul ce vine; totodată cu asigurarea că te păstrează în gând și te evocă ori de câte ori e cazul, ca unul din roadele nesperate ale secetei noastre,

Al d-tale și al soției cald devotat,
Constantin Noica

14. I. 1986 Păltiniș

Calde mulțumiri, colegiale urări amândurora, de la
Constantin Noica

6. X. 1986 Păltiniș

Iubite Dan Mihăilescu,

Nu ai de ce să te „rușinezi”. Nota d-tale (de care îmi vorbise Duțu) este surprinzător de cuprinzătoare pentru activitatea mea și lămuritoare, cred, pentru lucrarea recenzată.

Dar de ce-ți dăruiești timpul unui epigon și nu patronilor lui? În acest sens, te-aș putea ajuta să mergi (până la 40 de ani!) în Germania. Nu poți veni cândva aici să stăm de vorbă?

Cu vii mulțumiri și cu intelectuală dragoste, al d-tale
C. Noica

18. I. 1987 Păltiniș

Mulțumește cu prietenie, urează familiei bune împliniri în 1987, vă așteaptă aici oricând, pe amândoi, și rămâne, cu aleasă prețuire, al d-tale
Constantin Noica

P.S. Ce face *Călărețul nins*?

REDACTIA

Tania Radu & Dan C. Mihăilescu - editori

Matei Martin - SGR; Olivia Dinu - tehnoredactare; Paul Iancu - corectură

Telefon: 312.94.09; 310.20.54; 313.97.15 / int. 106, e-mail: lai@cotidianul.ro

http://www.cotidianul.ro/lai/LAI.htm ISSN 1220 - 6938

Gabriel LIICEANU

După douăzeci de ani

Suplimentul literar al ziarului *Cotidianul*, prin vocea lui Dan C. Mihăilescu, mi-a cerut să spun ce cred astăzi, „după douăzeci de ani”, despre *Jurnalul de la Păltiniș*. În ce lumină îmi apare acum această carte care mi-a marcat destinul cultural și, într-un fel, și pe cel al lui Noica? Cum se explică straniu răsunet pe care ea l-a avut în anii '80?

Jurnalul de la Păltiniș nu a fost, cum unii, citindu-l, erau înclinați să creadă, o carte disidentă. Dovadă însuși faptul că a fost publicată. Nu a fost o carte disidentă pentru că nu contesta fățiș realitatea istorică a momentului și, cu atât mai puțin, puterea comunistă. Nu denunța, nu se „ridica împotriva” și nici măcar nu „făcea aluzie la”. În paginile ei, câteva personaje — un domn în vârstă de 70-75 de ani, obsedat de filozofie, și câțiva tineri (destul de copti) cu aparențe de învățăcei — stau de vorbă despre Platon, despre Hegel, despre romantismul german, despre literatură și critica literară, despre pictură, despre limbile moarte, despre ce se cuvine să faci cu viața ta, despre formarea spirituală și antrenamentul cultural, despre Eliade sau Cioran, despre cum pătrunde spiritul în lume, despre aspirații ardente, despre băcanși și filozofi, despre Judecata de Apoi a culturii universale, despre vafeții Istoriei și despre multe altele asemenea. Personajele cărții discută despre toate acestea plimbându-se într-un peisaj alpin, locuind în spațiul umil al unei cabane ascunse între brazi, aprinzând focul, bând țuică fiartă și, din când în când, citindu-și câte o pagină sau ținând, pentru un auditoriu care îndeobște nu depășește trei persoane, câte o prelegere. Bagheta jocului se află în permanentă la personajul mai în vârstă, care pare să aibă un soi de fixație filozofică (de vreme ce consideră că singurul lucru important pe lumea asta este filozofia) și pe care ceilalți îl numesc „Bătrânul”. Cu toții alcătuiesc o rezervație de maniaci culturali, care sunt ținuti să citească cu porția, doar anumiți autori și într-o anumită ordine. Cu toții sunt puși de bătrânul maestru „să mănânce jăratec”, să aibă idei și să scrie cărți ce ar urma, cu vremea, să se rânduiescă într-o „operă”.

Mai mult ca sigur nu era nimic disident în toate acestea. Era, în schimb, în sens etimologic, subversiv, „răsturnător de realitate”. Cântărită cu măsura lumii reale, lumea Păltinișului era ireală. În comunism, singura realitate existentă e cea construită de sus în jos. Comunismul este cel mai voluntarist proiect al istoriei. Fiecare bucățică de realitate este proiectată, construită, indusă. Există o singură lume, compactă și etanșă, în care intrăm cu toții. Viața, în toate detaliile ei, se alcătuiește de undeva de la centru. Până și visele și direcția visării sunt dinainte calculate. Ficțiunea nu poate apărea, cu atât mai puțin una care ar urma cândva să prindă corp pentru a face cu puțință evadarea din singura realitate existentă. Din realitatea comunistă nu se evadează. „Totalitară” fiind, ea a ocupat toate regiunile ființei: nu se poate fugi nicăieri din acest „acasă” concentrațional al istoriei.

Or, în mod miraculos, Păltinișul nu întreținea nici o legătură cauzală cu lumea reală. El nu fusese nici gândit nici produs după regulile „Facerii” comuniste. Din orice punct al istoriei de atunci ai fi pornit nu puteai ajunge la Păltiniș. Din ce geografie făcea el parte? Celor care deschideau *Jurnalul* li se desfășura în fața ochilor un ținut a cărui existență nu putea fi dedusă din realitatea înconjurătoare. Lucrul cel mai greu de înțeles era că ținutul acesta mirific, care avea același grad de realitate cu țara lotofagilor, se înălța în mijlocul celei mai urâte dintre lumile posibile și, prin însuși acest fapt, o anula. Infernul era suportabil dacă paradisul clandestin al culturii devenea cu puțință. Cred că succesul cărții are o explicație simplă: citită în lumea grotescă a lui Ceaușescu, a activiștilor de partid și a securiștilor, ea a fost resimțită ca un *basm cultural*. Într-un moment al istoriei în care tot ce era spiritual era traficat și prostituat se putea, iată, fugi *in sus*. Sunt convins că paginile *Jurnalului* au fost citite ca o poveste pentru oameni mari, în care „eroii” erau urmăriti cu suflul la gură în drumul lor către partea înaltă a ființei noastre în *ascensiunea* lor. Ce straniu trebuie să fi fost spectacolul unor persoane care vorbeau normal, care gândeau pe cont propriu, care nu umblau cu subînțelesuri și

care nu se adresau publicului trăgând cu ochiul la cenzură! Ce paradă impudică de libertate! De unde se iscase această lume neatinsă de comunism și, astfel, subversivă prin chiar esența ei ficțională? Era oare cu puțință ca diavolul istoriei să se fi străduit de pomană vreme de câteva decenii? De ce se termina puterea lui în fața acelei cruci a culturii ridicate pasional de Noica și slujită după un adevărat ritual de o mână de „discipoli”? Și, mai ales, de ce susținea profetul acesta demodat, cu bască și ghetre, că toți cei care vor voi să se mântuie vor fi obligați să poarte crucea nu tocmai ușoară a culturii?

Dar ce însemna „cultura” în limbajul Păltinișului? Mai presus de orice un joc cu nume de autori, cu citate și cuvinte. Ea însemna alfabetul unei civilizații, selecția operată vreme de milenii a valorilor umanității pe care comunismul era pe cale să le evacueze în numai câteva decenii de existență. Miza culturii devenea, în consecință, enormă. De vreme ce acele valori ne întemeiaseră ca umanitate, cultura conducea direct la salvarea ființei noastre de oameni și la însăși continuitatea omenirii civilizate. De aici și încrederea în tot ce era originar și clasic, în greutate și în filozofia germană. Nu vreau să spun prin asta că în România acelor ani nu existau isprăvi culturale și că a trebuit așteptat Păltinișul pentru a fi reinventată cultura. Ceea ce a lăsat atunci impresia, în legătură cu *Jurnalul* — mai ales în breasla literară — a unei trufii nemăsurate, a unui „catharism cultural”, era în fond exaltarea semnificației *metafizice* a culturii într-un context de restriște istoric. Acolo unde cultura apărea ca soluție pentru o salvare viitoare era firesc ca gesturile culturale să dobândească o încărcătură fanatică. Pe atunci eram convins că traducerea unui dialog din Platon sau a unor conferințe heideggeriene ne ținea lipiți de trupul viu al unei Europe eterne și că asemenea gesturi ne garantau, pentru un viitor nedefinit, reintegrarea într-un spațiu spiritual de elecție. Eram ca membrii unui trib convinși că lumea ținea prin recitarea reculeasă a unui mit întemeietor. Această funcție *soteriologică*, „mântuitoare” a culturii, trăită patetic și fanatic de personajele cărții, conferă *Jurnalului* întreaga lui stranietate. Și tot ea face din *Jurnal* o carte idiomatică, restrânsă ca semnificație la un spațiu istoric și politic riguros determinat. Cred de aceea în continuare, în ciuda celor câteva traduceri existente, că *Jurnalul de la Păltiniș* este o carte intraductibilă, evident nu din cauza cine știe căror subtilități lingvistice, ci din cauza unei experiențe care, în esența ei, rămâne condamnată la intransmisibil.

Dan C. MIHĂILESCU

„Mama ei de netrebnicie românească”

În vară, când Dan Ciachir ne-a adus textul din acest număr, spunându-ne că în toamnă se vor împlini douăzeci de ani de la apariția *Jurnalului de la Păltiniș*, am dat fuga la caseta editorială. Într-adevăr, la Cartea Românească (director George Băliță), volumul lui Gabriel Liiceanu (lector Sorin Mărculescu, tehnoredactor Constanța Vulcănescu) a primit bun de tipar la 28 septembrie 1983, inclusiv pe baza referatului extern semnat de Ion Ianoși.

Atunci am început să coacem numărul de față. Sigur, în librării cartea a intrat mai târziu, dar acest 28 septembrie, hotărât pentru soarta manuscrisului, mi s-a părut a fi adevărata zi de naștere pentru o carte care a răvășit în chip incredibil intelectualitatea românească a ultimului deceniu ceaușist. A rupt ierarhii și prietenii, a fisurat prejudecăți, a făcut fani și dușmani ireconciliabili, a entuziasmat producând epigonism pe scară largă, a dat multor spirite resemnate un nou sens în viață, ori i-a decepționat pe insurgenții potențiali, ca și o parte din lumea exilului românesc, care l-ar fi dorit pe Noica retras la Păltiniș ca Hölderlin în Pădurea Neagră, într-o rezistență anticomunistă prin tăcere editorială și reclusiune forțată, necum polarizând energii și focalizând inteligențe în numele Ideii ostile oricărei angajări politice.

Am recitat *Jurnalul* la ediția a doua, scoasă la Humanitas în 1991, și am conchis atunci că nu Noica mai este personajul principal, ci Gabriel Liiceanu și Andrei Pleșu, alături de Victor Ierolim Stoichiță, Sorin Vieru, Thomas Kleininger, Vasile Dem. Zamfirescu, Andrei Cornea și ceilalți „mîncători de foc” ai „antrenorului cultural de performanță”, cei visați, vanați, formați, determinați de Noica „în ideea că supraviețuirea unei țări amenințate istoric nu se face decât prin spirit” și că nimeni nu va putea da vreodată verdictul în privința absenței, în România, a unei Charta 77 sau unui Solidarnosc: „faptul că acest lucru nu a fost cu puțință, nota Gabriel Liiceanu, este poate meritul Securității române sau poate expresia slăbiciunii noastre”. Oricum, esențial mi s-a părut la 1991 nu atât faptul că, la 1983, sub copleșitoarea amenințare formativă a lui Noica, „orice infern devenea

suportabil dacă paradisul culturii era cu puțință”, cum sublinia Gabriel Liiceanu, cât contextul real în care se punea (și ne punea) autorul. „Acest privilegiu de a rezista prin cultură, scria acesta în 1991, dă seama într-un fel de toată drama țărilor din Est (...) În acest univers închis, în care spiritul este cel amenințat, cultura devine o modalitate de transgresare și, prin însuși acest fapt, ea capătă o semnificație politică. Ea este memoria valorilor distruse și posibilitate a reconstrucției lor viitoare. Când toate mijloacele de participare la destinul comunității sunt suprimate, cultura rămâne participare din umbră și pregătire a unei regenerări. Ea este, din această privință, în cel mai înalt grad subversivă”.

Ei bine, recitit acum, în cea de-a treia ediție publicată în vară la Humanitas, am simțit din *Jurnal* că, de data aceasta, dincolo de persoana și destinul lui Noica și dincolo, chiar, de personalitatea autorului, ceea ce captează aproape cu disperare este cea de-a treia forță a cărții, cea oarecum impersonală, și anume: *modelul paideic*. Acum, după anii receptării imediate, anii *Epistolarului*, cu bârfe, ranchiune, laude orbitoare și scrășnete de furie, după confirmări, trădări, dar și — peste toate — extraordinara forță de iradiere care a sfidat, nobil, semeț și fecund, orice resentiment cuprins în seria formulelor gen „catharii de la Păltiniș”, ca și după alți zece ani de postcomunism, devastator pentru mîntea, suflul și ființa României, abia acum, trecut prin toate stihiele dictaturii, libertății și anarhiei, modelul Noica începe a-și dovedi dreptatea... viitoare.

Cu instituții de carton și plastilină, cu o Școală rivalizând cu oborul și WC-ul public, cu o isterie colectivă și mentalități medievale de azil, cu o societate orfană, fără căpătăi, fără Dumnezeu, deambulând cu areală și lehamite într-o istorie belalie, cum să nu recapete România „sărbătoarea cea de toate zilele” a lui Noica precum o sumă de virtuți vindecătoare în aria sobrietății constructive? Cum să nu te fascineze — acum — „ritualul său fără de dogmă”, cum îi spune Andrei Pleșu, sfânta pedepsire a in-dispunerii, care te apăsa cu furie acum douăzeci de ani? Când m-a întrebat, simplu și derutant, cum de am scris o carte despre Emi-

nescu fără să știu germana, sau când mi-a replcat, cu piezișă ghi-dușie, cum de fac o carte despre teatrul lui Blaga fără să fi citit în original dramaturgia expresionismului german ș.a.m.d., l-am taxat de *racoleur* procustian, un „îmbolnăvitor”, un „întârzietor” dornic să matriceze, să malformeze, să mă anuleze în pseudopedagogia incertitudinii. Nu puteam să înțeleg atunci, la 25-30 de ani, rostul adevărat al zăbalei, care nu limitează, ci orientează benefic, nu te anihilează, ci te direcționează întru creativitate. „Renunțarea nu ia. Renunțarea dă” — sună un verset din *Învățămintele heideggeriene asupra cugetării*.

Abia acum, după două decenii, m-am încumetat să caut bruma de corespondență primită de la Constantin Noica, pentru a da încă o strălucire acestor pagini de gazetă. Am găsit și copia zecilor de pagini ale mele, menite să-i însoțească exemplarul convenit din *Călărețul nins*, revista samizdat pe care o editam, cu o divină inconștiență, prin 1979-1982 (v. în acest sens LA&I nr. 37, 38, 39/sept. 2002).

Dar nu pentru acele pagini e timp acum: ele pot fi cuprinse în miezoasa parabolă a orzului și ovăzului, folosită mai demult de Andrei Pleșu: aștepți de la Noica un sfat despre orz, iar el îți dă sfatul să cultivi ovăz. Numai că tot ce spune el despre ovăz funcționează perfect în cazul orzului...

Fără să aibă nimic spectaculos, (sunt sigur că astfel de scrisori a trimis cu zecile Noica), rândurile primite de la Păltiniș între 2 martie 1982 și 18 ianuarie 1987 sunt astăzi, pentru destinatarul lor, o biciuire tardivă. Nu mai spun pentru ce. Nu vreau să mă mai întreb la ce bun. Dar nu cred că este pură întâmplare că, tot căutând un titlu mai neobișnuit pentru aceste rânduri de deschidere, am optat pentru finalul acelei memorabile scrisori din 1973, citat undeva de Gabriel Liiceanu, în care Noica protesta neputincios în fața refuzului oficialităților culturale ceaușiste de-a facsimila Caietele lui Eminescu. Între injurăta preferată a lui Eminescu („tu-i neamul nevoii”) și verdictul implacabil al lui Noica („mama ei de netrebnicie românească”) este o adevărată legătură de ștreang.

Sorin ANTOHI

Navetiști în Castalia

– „Școala“ lui Noica: putere și cultură în România comunistă* –

La începutul toamnei lui 1983 a apărut în România o carte care avea să modifice timp de circa un deceniu dezbaterile din această țară legate de cultură, politică și ceea ce e important în viață. Cartea aceasta, *Jurnalul de la Păltiniș. Un model paideic în cultura umanistă*, a devenit imediat un best-seller, un articol mult râvnit pe piața neagră a schimburilor în natură, un simbol al culturii elevate, un Bildungsroman, obiect al unui adevărat cult și, în același timp, subiect al unor înflăcărări – chiar dacă uneori oblice, esopice – discuții în sferele vieții private și publice ce se influențau reciproc în România lui Ceaușescu.

Privind în urmă, acest produs incredibil al interacțiunilor „bizantine“ dintre cultura înaltă și puterea politică a fost chiar mai uluitor atunci: în ciuda evidentelor sale mize și teze „antipolitice“ (György Konrád), el a fost o carte publicată, nu un samizdat; cu tot impactul său public imediat și de durată, cu toată „demascarea“ sa promptă de către mediile de informare în masă național comuniste, el nu a fost retras din bibliotecă și librării, ci i s-a îngăduit să aibă chiar o continuare în 1987, *Epistolar*, o culegere de scrisori schimbate de protagoniștii publicației inițiale, între ei și cu alte personalități culturale de marcă ale vremii, inclusiv Ion Ianoși, figură publică politic ambiguă, cărturar marxist pe cât de sincer pe atât de oportunist, care pretindea în privat că ar fi salvat întregul volum printr-un referat tactic, includerea propriei poziții în sumar și îndepărtarea contribuțiilor mai corozive. După cum prea bine știu cei ce trăiesc sub regimuri nedemocratice, e nevoie de un adevărat intelectual pentru a face tranziția de la cenzura brutală la forme subtile de manipulare prin recuperare sau suprimare, un fel de supapă de siguranță care îngăduie ca anumite păreri moderate disidente să fie exprimate, tocmai pentru a putea elimina punctele de vedere radical disidente. Astfel, *Jurnalul* și continuarea sa rămân până astăzi o adevărată paradigmă a sofisticatelor conflicte și negocieri simbolice ce au caracterizat ultimii ani ai comunismului românesc, precum și o prețioasă lentilă prin care putem examina discursul și practicile culturale, existențiale, politice și ideologice ale acelor vremi și înțelege modul în care acestea erau conturate, trăite, reprezentate, interpretate¹.

După prăbușirea comunismului, autorul *Jurnalului*, Gabriel Liiceanu, a adăugat la textul din 1983 acele fragmente pe care până și cenzorii binevoitori decisese (destul de arbitrar în unele cazuri) să le elimine, precum și o prefață scrisă în 1990, care furnizează informații importante despre carte, autorul ei, contextul în care a fost creată, despre majoritatea eroilor săi, semnificațiile cu care a fost investită sau i-ar putea fi asociate. Ca urmare, mă voi concentra în paginile de mai jos asupra unei interpretări alternative și asupra furnizării unor informații suplimentare care să poată oferi unui public internațional – și, prin traducerea de față, unui public românesc pregătit pentru o schimbare de perspectivă – posibilitatea de a se raporta la această carte tulburătoare. De asemenea, cititorii care nu sunt familiarizați cu

istoria comunismului vor putea găsi unele din notațiile mele. Totuși, deoarece doresc să nu extind această introducere dincolo de limite rezonabile, mă voi feri permanent de explorarea în profunzime a diferitelor aspecte controversate, pe care uneori nu voi face decât să le menționez. Atunci când o carte conține substanța unei întregi culturi, nici o introducere nu poate să ofere o prezentare fidelă și exhaustivă.

În afara acestei lumi: cultura și puterea

În *Das Glasperlenspiel*, un roman splendid publicat pentru prima oară în 1943 în Elveția, și care i-a adus în cele din urmă autorului său Premiul Nobel pentru literatură în 1946, scriitorul german Hermann Hesse (1877-1962), inspirându-se din fantasma goetheană a unei „provincii pedagogice“ așa cum e ea descrisă în cea de a doua parte din *Wilhelm Meisters Wanderjahre*, a descris Castalia, o federație de școli de elită, rupte de „zgomotul și furia“ istoriei și specializate în promovarea unei culturi elevate și idealiste². Castalia, care își luase numele de la izvorul parnasian sfânt pentru muze, era simbolizată de „jocul cu mărgelile de sticlă“, o misterioasă *lingua sacra*, un joc al minții care sintetiza într-un mod ezoteric cele mai înalte realizări spirituale ale umanității. Hesse nu ne oferă prea multe detalii tehnice legate de jocul cu mărgelile de sticlă, lăsându-ne nouă sarcina de a ne imagina cum era practicată această *ars combinatoria* sau *mathesis universalis* și cum reprezenta ea un proces creator (apropiat poeziei, filozofiei și meditației religioase) mai degrabă decât o modalitate sterilă și autoreferențială de a-ți petrece vremea (precum șahul).

Dincolo de acest miez misterios, întreaga narațiune este de o limpezime perfectă (cel puțin pentru cititorii cultivați). Cartea este o reflecție, complicată de fascinantele aluzii ale unui roman à clef (unele personaje sunt inspirate de Thomas Mann, Nietzsche, Jakob Burckhardt), asupra culturii și puterii, istoriei și „boicotării“ sale, intelectualilor și răspunderii lor sociale. Într-un mod destul de curios, deși a fost scrisă și publicată în timpul celui de-al doilea război mondial, *Das Glasperlenspiel* nu conține practic nici o referire la lucruri precum totalitarismul sau autoritarismul, atrocitățile sau genocidul, tehnologia și războiul. Prin această uimitoare lipsă de preocupare explicită pentru contextul istoric imediat, Hesse se deosebește în mod evident de prietenul său Thomas Mann (1875-1955), ale cărui mari romane, și mai cu seamă *Doktor Faustus* (1947), care se aseamănă cu *Das Glasperlenspiel* în multe feluri, de la structură la reacția similară la *Zeigeist*-ul mijlocului de secol douăzeci, ilustrează o abordare de *spectateur engagé* (cu formula propusă și ilustrată de Raymond Aron) a evenimentelor zilei. În literatura germană, Ernst Jünger (1895-1998) se apropie cel mai mult de interpretarea dată de Hesse istoriei și de modul cum acesta și-o imaginează, în primul rând prin viziunea celui dintâi asupra anarhului, un individ superior care evadează din istorie într-o pădure amniotică și amnezică,

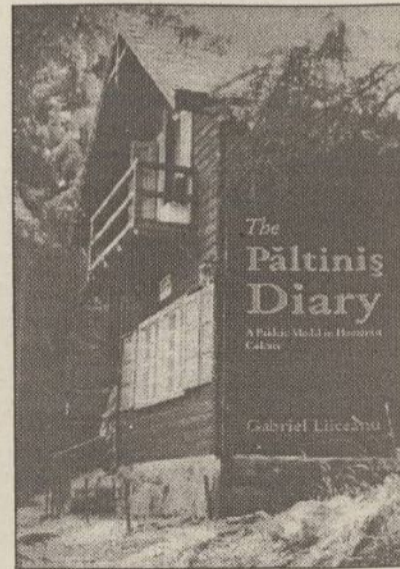
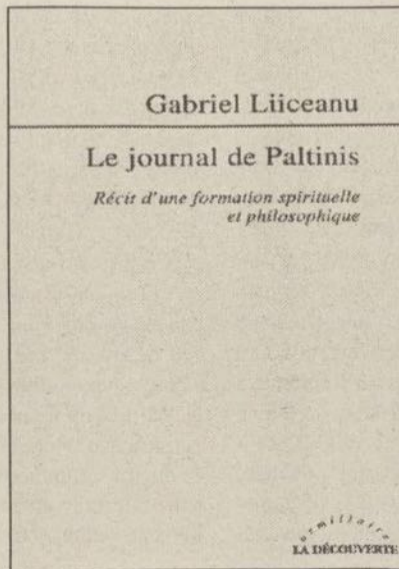
alegând astfel însingurarea în locul societății și *vita contemplativa* în loc de *vita activa*. Acest trufaș refuz al istoriei, deja prezent în romanul din 1949 al lui Jünger, *Heliopolis. Rückblick auf eine Stadt*, este împins și mai departe în distopia sa din 1977, *Eumeswil*: în timp ce anarhul depinde de putere chiar atunci când i se opune (și tocmai datorită acestui fapt), și rămâne o ființă social-politică (*zoon politikon*) chiar atunci când este membru al unei conspirații antisociale, anarhul este liber în mod absolut, în întregime lipsit de putere; în termenii lui Michel Foucault, anarhul este singura făptură umană care nu există înăuntrul microfizicii puterii; ba mai mult, așa adăuga că este unica ființă umană care nu reproduce metafizica puterii.

Pentru naratorul și eroii lui Hesse, istoria așa cum o știm este situată într-un trecut cețos și relativ îndepărtat, denumit „epoca foiletonistică“, „tranziția“, o epocă de confuzie, violență, declin spiritual, caracterizată cel mai bine prin fascinația exercitată asupra autorului de filozofia (hegeliană a) istoriei și „foletonism“. Cu toate acestea, Castalia lui Hesse nu se situează chiar în postistorie și nici prototipul uman castalian nu este omul ultim hegelian ori nietzschean, recăzut în animalitate, deși pare să fi pierdut o trăsătură umană fundamentală, memoria³. Castalia nu este un teritoriu omogen și izolat, în tradiție utopică: el înțelege că o rețea de comunități elitare, nu foarte diferite de unele mănăstiri sau universități, fie retrase, fie situate în orașe mici. Totuși, regimul spațial al Castaliei este unul al extrateritorialității, amintind de pretenția Bisericii Catolice că nu aparține acestei lumi și se află astfel în afara sferei de acțiune și a jurisdicției puterii seculare. Pe de altă parte, mandatul divin al Bisericii fiind mântuirea universală, această instituție extrateritorială are dreptul de a supraveghea și a interveni după bunul său plac în viața noastră pământească. Această poziție ambivalentă a Bisericii și acest model de „putere pastorală“ (Michel Foucault) au rămas cele mai întâlnite modele ale relației dintre cultură și putere, dintre intelectualii laici și sistemul politic⁴.

Ca în majoritatea utopiilor, schimbul dintre instituțiile castaliene și zonele înconjurătoare continuă: de vreme ce toți castalienii sunt bărbați celibatari și nu au la îndemână altă formă alternativă de a-și perpetua comunitatea ascetică (nemurirea, regenerarea, clonarea etc.), copiii laici sunt recrutați pe baza performanțelor lor artistice și intelectuale, în urma cercetării minuțioase a școlilor din lumea reală. De asemenea, unii copii din elita lumească vin în Castalia doar pentru a se instrui, reluându-și apoi viața activă, după absolvire, și funcționând în cele din urmă ca mediatori între cele două lumi. Și, în sfârșit, în împrejurări cu totul excepționale, unii castalieni părăsesc „provincia pedagogică“ pentru totdeauna. Este exact ceea ce face personajul principal al romanului, Joseph Knecht, după ce se împlinește spiritual și ajunge să ocupe cele mai înalte demnități. Faptul că întoarcerea de bună voie a lui Joseph Knecht în lume este un act de mare curaj, bazat pe o alegere lucidă, transmite

NOTĂ:

* Acest text a fost scris în engleză în 2000, pe când eram Fellow la Center for Advanced Study in the Behavioral Sciences, Stanford – el însuși o instituție castaliană. Sunt recunoscător fundațiilor Andrew Mellon și Volkswagen pentru finanțarea anului meu sabbatic la Stanford. Textul englez a apărut ca prefață la Gabriel Liiceanu, *The Păltiniș Diary. A Paideic Model in Humanist Culture*, excelentă tradusă de James Christian Brown, Budapest-New York, Central European University Press, 2000, pp. VII-XXIV. A mai apărut în traducere poloneză. Costică Brădățan a inițiat traducerea în română, realizată excelent de Dan Mateescu. Le mulțumesc ambilor, cu stimă colegială. Versiunea românească, cu micile mele adăugiri, a apărut în efemerida *Studii culturale*, dirijată de Nicolae Manolescu la Fundația Culturală Română (nr. 1, 2000, pp. 61-81); prezenta versiune, în care am intervenit punctual, fără însă a o adapta noului său public (în speranța că acesta va trece peste ceea ce știe pentru a reține ceea ce ignoră sau vede numai din interiorul culturii noastre), va fi reluată în cartea mea *Efecte secundare. Istorie, cultură, politică*, Ed. Polirom, Iași, 2003.

neîndoicnic mesajul lui *Das Glasperlenspiel: vita contemplativa* nu este în mod necesar mai de valoare, mai plină de măreție, mai adevărată în raport cu înțelesul adânc al existenței umane decât *vita activa*. Într-un mod mai dramatic, temperat doar de faptul că eroul își găsește un discipol promițător, moartea lui Knecht, aproape imediat după ce el se întoarce la existența obișnuită, sugerează că reconcilierea între cele două imperative categorice polare este în realitate cu neputință, chiar și pentru cei mai dăruți (elecți, cum li se spune uneori castalienilor, făcându-se aluzie la paradigma monastică și mistică a provinciei). Moartea lui Knecht simbolizează de asemenea separarea tragică a două universuri deopotrivă de valabile, „autentice” și valoroase, care ar trebui să fie pe deplin integrate și nu opuse.

O Castalie românească

În centrul celor mai multe programe politice și proiecte utopice găsim (implicit sau explicit) educația, de vreme ce construirea unei societăți bune (sau perfecte) necesită în primul rând o revoluție antropologică. De la Republica lui Platon până la planurile din ziua de azi de a construi sau reconstrui societăți deschise, de la *paideia* elinilor până la idealista *Bildung* a germanilor și la declarațiile-program ale celor mai puțin filozofice proiecte educative contemporane, școala și cetatea, educația și puterea sunt inseparabile.

În România, unde prima universitate modernă a fost înființată abia în 1860, planurile cuprinzătoare de a educa națiunea au reprezentat întotdeauna o constantă a discursului intelectual, ele fiind adesea contrare instituțiilor, filozofiilor și sistemelor educative existente. „Scurtul secol douăzeci” (Eric Hobsbawm) este saturat de astfel de viziuni etnopedagogice ambițioase ce se întind de la amendamente mai mult pragmatice aduse reformelor școlare din România sfârșitului de veac nouăsprezece de matematicianul și ministrul educației Spiru Hăret (1851-1912), un Jules Ferry al României, până la transformările radicale ale educației naționale promovate de Dreapta (în perioada interbelică) și de Stânga (1948-1989). După 1989, idei și proiecte pedagogice pre-comuniste au fost reînviolate de cei ce vedeau epoca post-comunistă ca pe o reîntrupare a „epocii de aur” interbelice. Cu toate acestea, cu excepția câtorva ajustări paseiste cum ar fi reintroducerea studiului religiei în școală, dinamica sistemului de învățământ a urmat în linii mari cursul de dinainte de 1989 și presiunile ce au rezultat din tot mai numeroase interacțiuni internaționale, în special cele legate de agențiile de finanțare „pastorală” și de acreditare, inclusiv Banca Mondială și Uniunea Europeană.

Ceea ce este deopotrivă atrăgător și neliniștitor în legătură cu cele mai sofisticate proiecte etnopedagogice este încercarea lor de a construi o școală cu totul nouă care să plămădească o ființă omenească nemaivăzută, fie ea oximoronicul vechi om nou al Dreptei (pentru care înnoirea înseamnă restaurarea fidelă a trecutului Națiunii), fie omul nou al Stângii (modelat de și pentru viitorul comunist). În ciuda unor enorme diferențe între sistemele de învățământ și doctrinele pedagogice din România în decursul secolului douăzeci, există o similaritate izbitoră: mulți intelectuali de elită împărtășesc un *hybris* anti-instituțional, fiind în favoarea grupurilor mici, chiar de unu-la-unu, pe care le consideră a fi soluția ideală pentru sarcina diseminării cunoștințelor. Cu alte cuvinte, pentru ceea ce Pierre Bourdieu și alții denumesc „reproducere”. Astfel de soluții alternative au fost propuse atât în vremuri când sistemul național de învățământ funcționa cu mult succes, cât și în condițiile dure ale comunismului de stat, când organizarea unui mecanism conspirativ de transmitere a culturii era perfect justificată ca modalitate de a salva prețioasele tradiții umaniste ale studiului și cercetării libere, însă constituia înaltă trădare.

Intelectualii autodidacți alcătuiau o specie destul de rară și excentrică în România interbelică, deși accesul la educație nu era cu adevărat și întotdeauna universal, dat fiind că sistemul relativ răspândit și corect al burselor particulare ori de stat era contrabalansat de politici restrictive, culminând cu politicile *numerus clausus* sau *numerus nullus* vizând în special minoritatea evreiască⁵. Dimpotrivă, a fi autodidact în România comunistă era practic inevitabil pentru cei ce căutau cunoașterea adevărată, mutilată sau reprimată de partidul-stat. După 1989, cu puține excepții, intelectualii de mare calibrul, formatori de opinie, nu au manifestat un interes susținut pentru instituțiile oficiale ale învățământului, chiar atunci când au devenit profesori universitari (de îndată ce restricțiile politice privind accesul la

aceste slujbe au fost desființate) sau au lucrat în medii de informare și edituri. Carierele de pedagogi și didacticieni sau de manageri ai sistemului de învățământ sunt în mod tipic urmate de universitari de nivel modest; proiectele etnopedagogice par să-și fi pierdut elanul și prestigiul. Până și demagogii politici abordează rareori astfel de probleme.

Sub comunism, majoritatea personalităților care dezvoltaseră programe de educație națională au fost strivite. Unii au murit în Gulagul românesc, alții au reușit să-i supraviețuiască, dar nu au mai izbutit să-și reia activitatea lor temeinică, alții au emigrat ori au practicat forme diferite de *ketman*, în vreme ce pedagogii și-au revenit foarte încet și cu mare greutate din instituționalizarea pedagogiei staliniste avându-l pe A.S. Makarenko (1888-1939) drept figură centrală⁶. Cel mai remarcabil caz este cel al lui Onisifor Ghibu (1883-1972), unul dintre arhitecții sistemului de învățământ al României Mari, care a trăit destul de mult pentru a continua să scrie memoriile adresate conducătorilor comunisti (inclusiv lui Stalin însuși), în speranța complet lipsită de realism că va reuși să-i determine pe aceștia să-i îmbrățișeze ideile.

Constantin Noica (1909-1987), personajul principal din *Jurnalul* lui Gabriel Liiceanu, reprezintă cealaltă reacție majoră la sovietizarea învățământului și culturii românești: reproducerea subversivă a culturii înalte, așa-numita „rezistență prin cultură”. Noica a ajuns la maturitate în anii 1930 sub influența charismaticului Nae Ionescu (1890-1940), într-un grup de elită, „Criterion”, ce reunea oameni străluciți ca Mircea Eliade (1907-1986), Emil Cioran (1911-1995), Mircea Vulcănescu (1904-1952), Eugen Ionescu (1909-1994), chiar și unii mai excentrici, precum Petre Țuțea (1901-1991) și alții⁷.

Tânără Generație, cum i se spunea de obicei, era prima ce ajunsese la vârsta maturității imediat după primul război mondial și reprezentanții ei împărtășeau convingerea, din moment ce proiectul politic și național al României Mari fusese realizat, că românii trebuiau să se concentreze asupra dezvoltării culturii și împlinirii destinului istoric al nației lor, înțeles în tradiția germană a lui *Schicksaal*. Toate acestea cereau ca noua comunitate națională să fie ridicată la nivelul unei *Kulturnation* sau, mai tehnic, al unui *Kulturstaat*. Cultura înaltă, educația, societatea și statul urmau să fie topite împreună într-o entitate organică fără precedent, fidelă esenței națiunii, „românitatea”. Dezbaterile asupra caracterului național al românilor (specificul național) au constituit discursul hegemonic al vieții noastre publice în perioada interbelică, dominată de încercările de a „descoperi” eul colectiv „autentic” cu ajutorul, pe de o parte, al gândirii speculative ce combina filozofia, teologia, misticismul și poezia și, pe de altă parte, al reconstrucției psihologice, etnografice, istorice „obiective”, bazată pe munca de teren, date „tari”, metodologie științifică. Cel mai adesea, aceste exerciții de geografie simbolică, etnopsihologie și ceea ce eu numesc *ontologie etnică* s-au dovedit a fi inseparabile unele de altele, în vreme ce instrumentalizările lor ideologice și politice, cărora intelectualii le-au rezistat arareori, ba uneori au fost inițiate, au fost generatoare de evenimente istorice importante⁸. Îndepărtându-se de o tradiție deja înră-

dăcinată a urmării modelelor occidentale până la imitarea lor sistematică, astfel de curente autohtoniste imitau trecutul colectiv idealizat, conferindu-i statutul de icoană atemporală (și, pentru mințile lucide, anacronică) și investindu-l cu un imaginar temeii divin⁹.

Generațiile mai în vârstă susțineau idei etnonaționale similare, mergând de la viziunea naționalistă și populistă promovată de Nicolae Iorga (1871-1940) sau modelul ascetic și meritocratic al lui Vasile Pârvan (1882-1927) până la propuneri mai apropiate de feroarea Tinerei Generații prin pretențiile lor asemănătoare de „autenticitate”, cum ar fi cele formulate de Nichifor Crainic (1889-1972), Simion Mehedinți (1869-1962), Constantin Rădulescu-Motru (1868-1957) și alții.

În vreme ce aceste preocupări pentru educarea națiunii erau destul de frecvente în Europa interbelică, atât în Vest cât și în Est, experiența românească a fost cea mai apropiată de spiritul operei lui Fichte *Reden an die deutsche Nation* din 1807-1808, care la rândul ei urma ideile lui Pestalozzi despre *Volksbildung* și programul politic și educativ al lui Rousseau, se făcea eoul reprezentării idealizante a lui Goethe despre Germania ca o „provincie pedagogică” și fusese materializată în Prusia sub ministeriatul lui Wilhelm von Humboldt¹⁰. Ca o ironie a sorții, ambițiosul *Nationalerziehungsplan* al lui Fichte venea după victoria lui Napoleon asupra Austriei și Prusiei, în timp ce proiectele similare din România interbelică veneau după o victorie — e drept, o victorie nesperată și știrbită de faptul că fusese precedată de trauma unui război devastator care împinsese armata română și statul însuși până la marginea prăpastiei. Se poate argumenta că tocmai amintirea acelei traume, ce s-a adăugat tăcutei nesiguranțe inspirate de realizarea unui viș fantast (România Mare), bine ascunsă de o retorică eroică și triumfătoare, a alimentat naționalismul românesc interbelic. Oricum ar fi, impulsul de a crea un *Kulturstaat* este același în Germania post-napoleoniană și în România post-belică; de asemenea evident în ambele cazuri este impulsul de a înlocui modelele educative și culturale din Europa Occidentală de după Epoca Luminilor cu modele clasice utopice, în rest totul fiind însă diferit.

Destul de timpuriu în îndelungata sa carieră, Constantin Noica visa la o școală ideală. Poate ca o reacție la discuțiile din jurul său despre educația de masă, și în mod evident în acord cu îndepărtarea sa de politică, după ce mai devreme ideologia de dreapta îi sucise mințile, probabil nu fără legătură cu adevăratul cult al Tinerei Generații pentru Nae Ionescu, Noica vorbea în 1944 în *Jurnal filozofic* despre o școală situată la periferia orașului, unde să se strângă o mână de tineri care fugeau de „tirania profesorilor”. Era aceasta o reacție la „violența simbolică” a lui Nae, sau era o respingere a profesorului standard în favoarea unui „guru”? Nimeni n-ar fi predat, nimeni n-ar fi făcut teme, nu ar fi fost oferite nici sfaturi, nici învățături, nici întrebări; mai degrabă s-ar fi împărtășit experiențe spirituale, iar principalul țel ar fi fost să se recunoască faptul că totul poate fi cuprins, subsumat de cultură¹¹.

(continuare în paginile 13-15)

Totul e povestea omului

Sorin VIERU în dialog cu H.-R. PATAPIEVICI

H.-R. Patapievici: Dragă Sorel, îți propun să vorbim despre Constantin Noica, despre acel Constantin Noica pe care l-ai cunoscut la Centrul de logică. Cum arăta acel personaj? Cum l-ai cunoscut?

Sorin Vieru: În cele mai simple și firești împrejurări. Eram la Centrul de logică, nou înființat, și care a durat numai zece ani, condus de Athanase Joja. La un moment dat, a venit acolo un nou salariat al Centrului de logică. Era un domn în vârstă, cu o înfățișare modestă și interiorizată, cu o vorbire aproape onctuoasă, o prezență plăcută, neapărentă – noul nostru coleg era Constantin Noica, despre care auzisem cu câțiva ani înainte.

H.-R.P.: Ce auziseși?

S.V.: Auzisem că a scos niște cărți, că a pățit la un moment dat ceva și că este la închisoare și știu că în 1957 sau '56 avusese o întâlnire particulară cu Florea Tuțugan, mult respectatul meu profesor de logică de la Facultatea de Filozofie. Deci auzisem că Noica era cineva și că era foarte bătrân acest domn, dar nu auzisem nici o reprezentare mai exactă despre el. Cred că atunci el era mai tânăr decât sunt eu acum, dar l-am perceput ca pe un om bătrân. În fapt era foarte îmbătrânit, prematur, fiindcă făcuse câțiva ani de închisoare și acești ani fără îndoială îl marcase, deși într-un mod netipic.

H.-R.P.: Am auzit că își pierduse în închisoare toți dinții. Mai avea dinți în gură?

S.V.: Se pare că avea dinți în gură, dar n-a lipsit mult să-mi dau seama că acești dinți erau o falnică dantură pusă. Își înlocuise dantura naturală, cei treizeci și doi de propari ai noștri, sau ai fratelui porc, cum îi plăcea să spună...

H.-R.P.: Noica luase vorba asta de la sfântul Francisc și o pomenea adesea. Așa îi spunea el trupului, „fratele porc“. Avea o simpatie specială pentru sfântul Francisc?

S.V.: Avea în orice caz o simpatie pentru vorba sfântului Francisc, pentru că în afară de „fratele porc“ mai era și „dușmanul spirit“, cugetul cu care trebuie să te lupți toată ziua, să te lași stăpânit de el și să-l stăpânești la rândul tău. Lupta ta nu este cu trupul, ci cu gândirea, pe care cată să o dezvolți ca să devii ceea ce ești – iarăși o vorbă împrumutată, de astă dată de la Goethe.

H.-R.P.: Când a fost întâlnirea voastră?

S.V.: Nu mai țin minte dacă în toamna lui '65 sau în prima jumătate a lui '66. Înclin totuși să cred că a fost în '65, deci la câteva luni după ce luase ființă Centrul de logică, care era un loc select.

H.-R.P.: I s-a făcut o favoare prin angajarea acolo? În fond, Noica nu era, din punct de vedere civil, decât un fost deținut politic, un fost „bandit“, era, deci, un om care avea nu numai o anumită faimă intelectuală, ci și o reputație politic-ideologică – aceasta din urmă, foarte proastă. Prin urmare, angajarea lui acolo e în creditul lui Athanase Joja?

S.V.: Eu aș spune că este în creditul lui Athanase Joja și în creditul regimului. Te rog să nu uiți că suntem în 1965 și era o primăvară târzie, chiar dacă, pe urmă, s-a văzut că era o vară indiană, de fapt.

H.-R.P.: Dar sentimentul vostru, atunci, era că se merge spre o situație politică mai bună decât fusese înainte.

S.V.: Da, sentimentul era de dezgheț, de dezmoțire și de ivire a unui nou câmp de posibilități, ceea ce s-a și adevărit. În mod inconsecvent pe porțiuni, cu multe târăgănări, dar până la urmă lucrurile s-au urmat, ca un tren care merge încet dintr-o stație în alta și staționează undeva, să zicem la Chitila, și așteaptă ore întregi până intră în București; sau nu mai ajunge să intre în București, se târăște încet, dar totuși are o direcție, și anume o direcție presimțită că ar fi bună și că ar fi altceva decât a fost; iar Joja avea simțul valorii și cred că l-a admis cu toată convingerea pe Noica la Centrul de logică, așa cum l-a primit și pe Anton Dumitriu, și el ieșit din pușcărie, și pe Valeriu Streinu, un coleg ceva mai tânăr, care, și el - logician și om de cultură -, lucrase la Biblioteca de Stat și făcuse și el ani de închisoare. Și mai era domnul Aram Frenkian, care nu făcuse pușcărie, și Dan Bădărău, care fusese și el marginalizat foarte mult timp.

H.-R.P.: Aram Frenkian cum arăta?

S.V.: Arăta ca un domn.

H.-R.P.: Mi-l imaginez masiv, cu jiletcă, haină largă peste șale și monoclu. Avea burtă?

S.V.: Avea o burtă mititică, neapărentă; era un domn auster, cu ochelari și tobă de carte, care nu avea nici o voce de stentor, nu impunea și nu distona cu nimic în exterior, numai că era...

H.-R.P.: Era un erudit, remarcabil, din tradiția istoricilor filozofiei secolului al XIX-lea. O inteligență foarte vie și pătrunzătoare. Prin liceu eram îndrăgostit de el. Vănam la anticariat toate micile lui extrase din *Revista Clasică* sau articolele apărute la edituri cu nume bizar, toate din Cernăuți, mi se pare, precum „Glasul Bucovinei“ ori „Editura Franz Mühlendorf“. Studiile lui de filozofie comparată mă cuceriseră definitiv, cele despre originile teologiei negative, despre realismul grec, despre presocratici. Ce om! Am acasă, pradă din vânătorile mele prin anticariate, o mulțime din extrasele lui, pe care le-am legat în două volume.

S.V.: Da, ar trebui reeditate.

H.-R.P.: Sorel, ce vârstă aveai atunci?

S.V.: Ce vârstă... nu mai știu nici eu!... Trecusem de treizeci de ani, eram foarte tânăr și, aș spune, așa, inocent, când nu eram stricat de câteva idei pe care le-am lepădat pe parcurs, le-am „năpărlit“, ca să zic așa, în rest eram foarte inocent, aveam câteva idei, puține, fixe și instrumentate foarte sumar. Primele luni la Centrul de logică au fost dificile, din cauza domnului Frenkian, care mi-a opus un refuz net cererii mele de a lucra în sectorul de istorie a logicii pe care îl conducea. El m-a întrebat: „Știi o limbă clasică, știi latina, greaca? Dacă nu, te duci întâi să înveți și pe urmă mai stăm de vorbă. Până atunci, te duci în alt sector“. Și, într-adevăr, am intrat la sectorul de logică matematică. În aceste condiții, venirea lui Noica a fost providențială, mai întâi în sens profesional, foarte restrâns și precis.

H.-R.P.: Te-a pus să înveți greaca.

Strada Ornamentului nr. 11

S.V.: M-a pus. Și Noica m-a întrebat, după un interogatoriu foarte sumar, dacă n-aș vrea să învăț greaca și dacă n-aș vrea să am câteva întâlniri cu dânsul. Întâi mi-a spus că mi-a citit câteva articole din *Revista de filozofie*. Câteva articole, asta însemna puține articole. Dar, în fapt, toate articolele pe care le publicasem până atunci, adică o nimica toată. Și m-a întrebat dacă nu vreau să învăț greaca. Eu m-am mirat un pic, dar am acceptat, eram și foarte curios și deci m-am dus aproape imediat într-o vizită la el acasă, pe strada Ornamentului 11, în Bercești, la capătul de atunci al Berceștilor. Într-o casă nouă, la un bloc de patru etaje, un apartament de două camere, mobilat foarte auster, dar numai cu mobilă de mare calitate.

H.-R.P.: Stătea acolo cu d-na Mariana Noica?

S.V.: Da.

H.-R.P.: De ce te-a ales pe tine, Sorel?

S.V.: Realitatea este că nu m-a ales numai pe mine: i-a ales și pe alții, pe Alexandru Surdu, de exemplu, mai tânărul meu coleg de la Centrul de logică, și a stat de vorbă și cu alți tineri colegi, care însă erau matematicieni și cu care era mai greu de găsit un limbaj comun. Ideea lui Noica era că trebuie să știi cel puțin una dintre cele două mari limbi – sau greaca sau matematica; sau vechea limbă universală sau noua limbă universală a secolului al XX-lea. Îi spusese lui lucrul acesta Dan Barbilian, Ion Barbu, și el, Noica, neîncercând și nereușind el însuși cu matematica, a mers pe linia limbilor clasice și a învățat și el, nu din liceu, și cred că nu din primul an de facultate, limba elină. A învățat singur sau cu un profesor în particular și a ajuns mai târziu să o stăpânească foarte bine. Și, iarăși o constantă a preocupărilor lui Noica, el avea ideea „să faci pui“ – așa spunea el, nu fără umor, trebuie să faci pui – deci, dacă el învățase greaca, trebuia să-i pună și pe alții pe urma vânatului acesta fabulos care era limba greacă. Și, o dată sau de două ori pe săptămână, am avut câteva lecții de limba greacă, cu totul non-standard. Am considerat că este o provocare pentru mine, îmi și plăcea și oricum mi-am închipuit că nu va dura mult timp lucrul acesta.

H.-R.P.: A durat?

S.V.: Într-un fel da, în alt fel, nu. Adică, după câteva lecții, când a observat că, de bine, de rău, mă descurc, mi-a zis: „Dragul meu, eu nu mai am ce să te mai învăț, ia gramatica și învață singur.“ Din când în când ne mai întâlneam și mai vorbeam despre asta. Deci mă pusese pe urma vânatului și acum era rândul meu să alerg ca un copoi. Mă făcuse, ca să zic așa, un copoi din haita lui de tineri copoi: mă învățase să amuzinez.

H.-R.P.: Citeați și texte împreună?

S.V.: Da, citeam, mai târziu, pentru că pe urmă a intervenit o nouă etapă. Ca să zic așa, l-am racolat pe Vasi Zamfirescu, pe care tocmai îl cunoscusem.

H.-R.P.: Lucra și el la Centrul de logică?

S.V.: Nu, lucra la Institutul de filozofie, Vasile Dem Zam-

firescu – deci, un om psihanalizabil prin excelență, în orice caz un vrednic psihanalist.

H.-R.P.: L-ai prezentat.

S.V.: L-am prezentat pe Vasi Zamfirescu și nu mai țin minte dacă, cu același prilej sau ceva mai târziu, făcusem cunoștință cu un alt coleg al lui Vasi Zamfirescu, Gabriel Liiceanu, pe care l-am cunoscut pe scara unui autobuz ticsit, la Scala. El venea din urmă împingând masiv, eu eram alături de o colegă de la Institutul de filozofie și, dacă nu mă înșel, cu acest prilej l-am cunoscut pe Liiceanu; s-a format în felul acesta un mic cerc de întâlniri săptămânale.

H.-R.P.: Alcătuit din cine?

S.V.: Din mine, Vasi și Gabriel. Și domnul Noica ne-a propus să ne povestească, să ne facă *Fenomenologia spiritului*. Deja scrisese *Povestirile despre Hegel* în două variante, o variantă apăruse în românește la Paris și mi se pare că aceasta constituise un cap de acuzare împotriva lui. El mai avea însă și o nouă variantă.

H.-R.P.: Cea care, finalmente, va fi publicată, nu?

S.V.: Exact. Și înainte de a începe publicarea, ceva mai târziu, a început să publice această nouă variantă în *România Literară* și în *Luceafărul*, nu mai știu în ce ordine, cred că întâi în *Luceafărul* și pe urmă la *România Literară*.

H.-R.P.: El vorbea, voi ascultați?

S.V.: Da. Ideea era că noi citim un capitol, spunem sau băguim ceva despre acest capitol și pe urmă el ne povestea.

H.-R.P.: Despre ce-i cu adevărat vorba.

S.V.: Da.

H.-R.P.: Domnul Dragomir povestea cum decurgea seminarul privat al lui Heidegger, Privatissimul. Profesorul punea întrebarea, care era întotdeauna foarte grea. Rareori se încumeta vreunul din studenți să încerce un răspuns. Tăcerea era, firește, regula. Apoi Heidegger expunea răspunsul, care era întotdeauna complet ca erudiție și neașteptat ca originalitate, vorbea aproape două ore, iar la sfârșitul unuia dintre ei primea însărcinarea să facă rezumatul discuției. După sagacitatea rezumatului se putea măsura capacitatea referentului de a face față gândirii dezvoltate în Privatissimul. Și data viitoare era dat rezumatul. Regula arareori încălcată era: Heidegger vorbea, studenții tăceau.

Aveai sentimentul că în fața ta se afla, în sfârșit, un gânditor?

S.V.: Da, da. Și că filozofia este cu totul altceva decât îmi închipuisem.

H.-R.P.: Era primul om pe care îl cunoșteai în carne și oase și care ți-a dat această impresie?

S.V.: Frânturi și ecouri de acest gen am avut și de la Athanase Joja și de la Florea Tuțugan, de la Henri Wald și Radu Stoichiță (acesta din urmă, despre care astăzi se știe mai puțin, era foarte versat în Hegel și textele idealiştilor). Toți au lucrat în cadrul catedrei de logică de la facultatea de filozofie. Dar un povestitor și gânditor de o asemenea anvergură, sistematic și totodată original, în măsură să brodeze propria sa vastă narativă de idei pe textul marilor filozofi, nu mai cunoscusem. Acesta era Constantin Noica. Era ceva cu totul deosebit. În plus, când el propunea ceva, înțelegeai imediat; nu îți rezuma

capitolul respectiv, și-l povestea și totodată îl interpreta, cu alte cuvinte decoda un text al cărui cifru rămăsese misterios; iar sintagme mari și solemne, precum conștiința de sine, spiritul absolut, Ideea, deveneau prezențe familiare, pentru că - spunea Noica în fond, e povestea omului la mijloc; e omul, e dezvoltarea lui în timp, treptele evoluției lui, treptele ridicării sale. Nu, nu pot spune că după aceste cursuri mă simțeam stăpân pe textul lui Hegel, dar era foarte stimulativ și îmi spuneam și eu că puținul pe care l-am înțeles înseamnă ceva și poate că va însemna și pe viitor ceva. Însă marea întâlnire pe care mi-a mijlocit-o Noica în cele din urmă - dar până atunci au mai trecut, cred, alți doi sau trei ani - a fost întâlnirea cu Platon.

H.-R.P.: Ați citit împreună dialoguri?

S.V.: Nu, n-am citit împreună, dar Noica mi-a spus să citesc singur aceste dialoguri și m-a împins într-o mare aventură. După doi sau trei ani de greacă, făcută ca autodidact, am avut câteva întâlniri și cu Francisca Băltăceanu, cred că și cu Petru Creția, o dată sau de două ori, dar în esență învățasem greaca în mod empiric. Deviza mea era - cât mai puțină gramatică, cât mai multe cuvinte culese din texte atrăgătoare, lecturi făcute cu iuxte. Ideea mea era că pe o stâncă te agăți și urci așa cum poți, te ții de un colț, te sprijini de o ieșitură; mai aluneci și până la urmă te cașeri, într-un fel sau altul. Iar când ajungi ceva mai sus, te mai uiți și în jur, îți mai tragi sufletul, mai sistematizezi... Oricum, o metodă rudimentară pe care, din fericire pentru ei, colegii mei n-au urmat-o. Vasile Zamfirescu, tot la îndemnul lui Noica, s-a dus să facă a doua facultate, și anume limba germană, și, după cum știi, a ajuns un specialist în germană, cu traduceri masive din Freud, iar Liiceanu s-a dus glonț la limbi clasice și a făcut și el până la capăt a doua facultate.

H.-R.P.: Multe vieți a schimbat Noica...

S.V.: Da, și asta într-un mod nespctaculos, fără solemnități; cu o voce dulce și blândă și nu cu îndemnuri imperative; cu sfaturi șoptite și neobligatorii. Dacă m-ar fi constrâns să fac un lucru, m-aș fi încapătânat poate să nu-l fac, dar cu felul lui blând m-a împins într-o aventură. Această aventură se chema traducerea lui Platon. Nici mai mult, nici mai puțin! S-a constituit un mic colectiv, pe care Noica - cu sprijinul lui Ion Banu - l-a inițiat împreună cu Simina Noica, nepoata lui, prima colaboratoare a lui Noica, cu Petru Creția și Gabriel Liiceanu. Primatul îl aveau filologii de profesie...

H.-R.P.: Francisca Băltăceanu, Dan Slușanschi, Alexandru Cizek, Liana Lupăș, Andrei Cornea, Radu Bercea. Mai târziu a venit și Cătălin Partenie, nu?

S.V.: Mult mai târziu, că este mult mai tânăr, neverosimil de tânăr. Și mi s-a părut o aventură; și a fost într-adevăr foarte dificil, dar, cu chiu cu vai, am tradus și a ieșit până la urmă *Alcibiade* și bineînțeles că în felul acesta mi-am făcut musculatura...

H.-R.P.: Vreau să revin o clipă la impresia fizică pe care ți-a lăsat-o Noica. E clar că prezența lui te-a somat. Dar ce anume te impresiona la el? Unii impresionează printr-o verbalitate vertiginoasă, ca Sartre, alții fascinează printr-un soi de brio al genialității, ca Malraux. Despre Malraux, de pildă, există mărturia lui Gide care, fiind într-un rând întrebat de acesta ce anume crede despre cutare lucru, despre care Malraux tocmai perorase definitiv până atunci, s-a blocat, n-a putut articula nimic și a murmurat: „cred că voi pica la examenul ăsta”.

S.V.: Ei bine, domnul Noica nu avea acest brio. Cel puțin cu mine, și cred că și cu prietenii mei de generație la fel, nu și-a făcut o intrare solemnă; și prima sa scenă nu era cea mai impresionantă, nu începea, așa, ca o tragedie de Shakespeare - din primul tablou. Producea însă o impresie plăcută, din primul moment.

H.-R.P.: Și vânzătorul de la aprozar produce o impresie bună, dacă e bine crescut.

S.V.: Da, perfect, iată ceva asemănător între băcanul despre care vorbea Noica și Noica!

H.-R.P.: Dar băcanul nu ți-a schimbat viața, în timp ce Noica a făcut-o.

S.V.: Băcanul nu mi-a schimbat viața, mi-a făcut-o mai plăcută câteva minute într-o zi oarecare.

H.-R.P.: E tot ce avem dreptul să cerem unui om. În timp ce Noica...

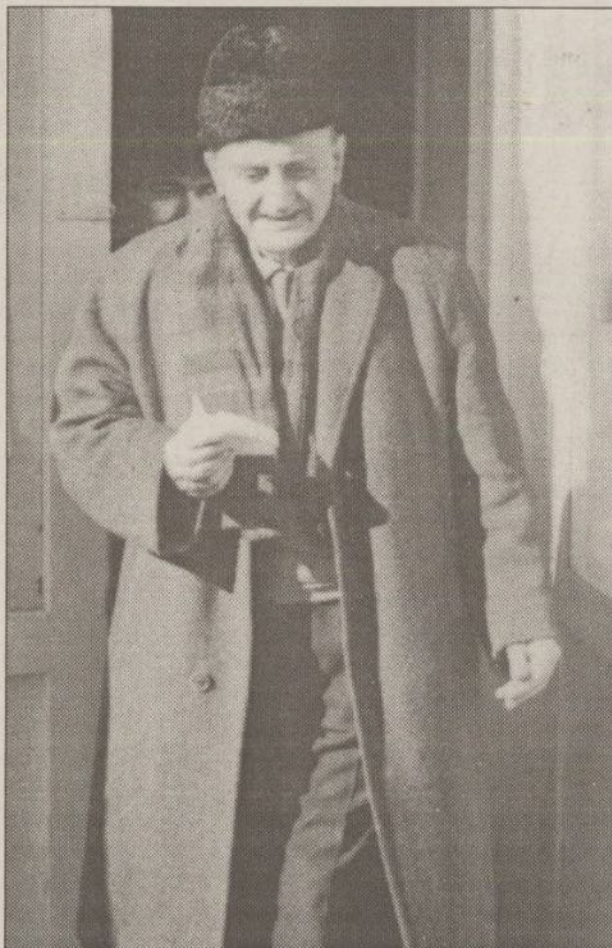
S.V.: În timp ce impresia pe care mi-a lăsat-o Noica a fost durabilă și s-a dezvoltat mereu și a trecut în altceva...

H.-R.P.: În propria ta viață?

S.V.: Da. Și prima impresie a fost că mă aflam în fața unui mare domn; poate să fie el îmbrăcat oricât de ponosit și de modest, dar, se vede imediat, este un mare domn...

H.-R.P.: Avea, deci, un aer de boierie...

S.V.: Avea un aer neaparent, însă de boierie, adică se vedea că este nu numai școlit, avea și o bună educație din leagăn, ca să spun așa, lucrul ăsta îl simțea chiar fără să-l conștientizezi sau fără să zăbovești asupra lui; și avea pentru fiecare om o cheie din legătura lui de chei. La prea puțini a umblat cu șperaclu - avea o legătură de chei veritabile, știa și năzuia să știe ce i se potrivește fiecărui om. Eu nu vreau să spun că întotdeauna

una nimerea cheia potrivită, dar nici nu forța broasca, încerca, dacă se potrivea - bine - și, de multe ori, se potrivea. Nimerea, de aceea, ce este mai bun, deschidea... eu, de pildă, am fost destul de îndărătnic și de încapătânat. Eram trufaș fără să-mi dau seama, nu aveam conștiința faptului că sunt un îngâmfat, dar de fapt eram. El mi-a spus: „de ce să faci logică matematică, când poți să intri în marea cultură și marea filozofie?”

H.-R.P.: Sau, în termenii lui, de ce să fii Pilade când poți să fii Oreste?

S.V.: Și această idee revenea ca un leitmotiv, nu suficient de des ca să fiu plictisit sau excedat, dar la anumite intervale, bine măsurate. Eu consider totuși că logica matematică și filozofia modernă țin de marea cultură filozofică a timpului nostru și nu cred că filozofia secolului al XX-lea este o cultură alexandrină. Da, este o cultură alexandrină pe mari porțiuni, adică o cultură care nu face decât să reia, să îmbunătățească, să înfrumusețeze, să stilizeze lucruri deja spuse, de acord, dar este și altceva, are un suflu al noutății și, oricum ar fi, intră în bunătatea și în demonia timpului nostru. De aceea nu am fost până la capăt de acord cu Noica, dar îmi dădeam și eu seama că nu pot rămâne numai la logica matematică, că m-aș usca prea de tot dacă aș persista pe acest tărâm arid al logicii matematice și că, oricum, nu aveam atâta har, nu aveam bucuria unei creații originale și importante în logică și mi-am spus că măcar să-mi rămână bucuria consumului și a comentariilor marilor texte filozofice. Deci - în acest fel sovăielnic și alternant - ceva din îndemnul lui Noica s-a lipit de mine; nu numai datorită contactului cu el, ci și datorită bunului contact cu colegii mei mai tineri. Eu fac parte dintr-o generație nenorocoasă sau pe jumătate ratată, din care cine s-a salvat cât de cât se poate considera fericit. Fac parte dintr-o generație care avea de învățat fie de la generațiile mai vârstnice, cele care apucaseră altceva, fie de la generațiile mai tinere, care veneau cu altceva.

Cenzura la purtător

H.-R.P.: Tocmai faptul că erați o echipă mă face să mă gândesc la riscurile pe care le-ați înfruntat. Doar știati că un grup ca al vostru, tot din jurul lui Noica, fusese arestat la sfârșitul anilor '50! În anii de după dezghețul organizat postmortem de Dej, temerea nu mai era că te arestează, ci că vei fi turnat. Noi, în anii '80, eram foarte conștienți că atunci când se adunau doi, era și un al treilea, care să îi toarnă. Cenzura la purtător luase chipul informatorului omniprezent. Noica a făcut multe imprudențe - unii i le-au reproșat (Alexandru Dragomir), alții nu (Simina Mezincescu) - în libertatea pe care și-o luase față de contextul carceral (în anii '50) și față de certitudinea delațiunii, proștești, servile ori criminale (în anii '70-'80). Erați conștienți că sunteți supravegheați? Dar erați supravegheați?

S.V.: Am auzit, după '90, că ar exista probe materiale ale tuturor conversațiilor lui, înregistrări. Au fost supravegheate, înregistrate în mare măsură și întâlnirile noastre.

H.-R.P.: Unde sunt astăzi aceste înregistrări? Tu de unde știi de ele?

S.V.: Știu de ele din auzite, de la mai mulți. Mi-a povestit despre ele, de pildă, și domnul Puiu, adică Octavian Nicolae,

meteorologul de la Păltiniș. Din întrebări care i s-au pus la securitate, pentru că a fost hărțuit, el a dedus că anumite detalii din discuții pe care le-a avut între patru ochi cu Noica fuseseră înregistrate, altfel nu aveau cum să fie cunoscute de anchetator. Lucrul i s-a confirmat și post festum - după 1989 - când un ofițer de securitate din Sibiu, o cunoștință personală, i s-a „răsuflat”. Pe de altă parte, doamna Mariana Noica a primit de la SRI-ul de sub oblăduirea lui Virgil Măgureanu unul din multele dosare de urmărire operativă, dosar din care rezulta că toată corespondența primită de Noica la Păltiniș, nu numai prin poștă, ci și pe căi particulare, era urmărită și xeroxată.

H.-R.P.: Este extraordinar câtă energie, câtă risipă de forțe a cheltuit securitatea pentru a supraveghea fiecare pas al unui filosof! E inimaginabil!

Erau întâlnirile voastre și politice? I se întâmpla lui Noica să vorbească cu voi politică? Ori să facă?

S.V.: Vorbea doar cu scumpătate și nu de la bun început.

H.-R.P.: Pentru că era prudent? Sau nu-l interesa?

S.V.: Eu aș spune că intra în asta, poate, și o doză de prudentă, dar exista și un motiv ideologic intrinsec: el nu dădea doi bani pe politică și avea bune motive pentru aceasta.

H.-R.P.: Dar comenta situația politică din țară?

S.V.: Da, o comenta, și esopic și direct. În special când venea vorba despre starea mizeră a culturii sau când se întâmpla pur și simplu un lucru lamentabil, îl comenta ca atare, dar adesea în termeni ca: „Săracii de ei, nu-i duce capul la nimic altceva” - practica deci și o compasiune ironică.

H.-R.P.: Asta mi-l face destul de antipatic. Sindromul „Rugați-vă pentru fratele Alexandru”.

S.V.: Asta a venit mai târziu și nu era ce spui. Ar fi o explicație întreagă de dat și aș putea s-o încep de foarte departe, dar acum nu avem timp destul. Mă limitez aici la a spune că el a început, ca și mulți din generația lui, prin a disprețui și a desconsidera politicianismul și politica în sine. Politica fiind secundară în sine și politicianismul fiind privit ca treaptă a doua de degradare a politicii.

H.-R.P.: Însă într-un fel necesar legat de politicul însuși.

S.V.: Necesari legat de politicul însuși, da. Legat, cred, și de situația locală, legat de elementul balcanic dintr-o cultură politică, ce nu trebuie redusă numai la balcanism, după părerea mea, dar în care balcanismul, corupția și Caragiale, una din idiosincraziile lui fundamentale, l-au împins pe Noica din prima clipă la o distanțare de politic. Apoi, mai târziu, începând din '39-'40 și pentru o perioadă destul de scurtă, politicul l-a acaparat și încă într-o formă lamentabilă.

H.-R.P.: A devenit legionar.

S.V.: Da. Deci ideile lui de dreapta s-au radicalizat, cu atât mai mult cu cât avea de la bun început prea puține de împărțit, cel puțin în aparență, cu politicienii parlamentari ori cu regimul parlamentar. Ceea ce nu înseamnă că nu a avut relații bune și de stimă cu unii dintre ei. De pildă, cu Ralea. Cred că-l stima destul de mult și pe Maniu, dar nu în plan politic, ci caracterial.

H.-R.P.: Tu, Sorel, l-ai cunoscut bine. Ți-a lăsat impresia că este un naționalist?

S.V.: Nu. Și nici altora din cercul apropiaților mei. Cred altceva, cred că avea un acut sentiment al demnității naționale, pe care unii îl confundă pripit cu naționalismul... Avea un profund sentiment de demnitate națională rănită, la care simțea nevoia să reacționeze, dar nu agresiv... considera că agresivitatea e inutilă și inoperantă. Dacă ar fi trăit după '90... nu mi-l pot închipui rostind un discurs vehement, incitând la violență... Asta a fost o boală, un soi de scarlatină, o boală a tineretii gândirii politice - așa s-a declanșat la el episodul legionar, asemenea scarlatinei.

H.-R.P.: De scarlatină, după ce o faci, te imunizezi. Te imunizezi și de Legiune?

S.V.: Da, unii se imunizează. Este și cazul lui Noica. Prea multe trăise, pătimise; reflectase îndelung și ajunsese la concluzia - n-am cum s-o împărtășesc, dar o consemnez ca atare - că politica nu poate fi decât un sprint pe termen scurt, în timp ce activitatea culturală și filozofică are sens pe termen lung. Mai ales în viața popoarelor mici.

Iar despre domeniul politic Noica avea și alte idei proprii; nu politica îl interesa, ci istoria - în funcție de istorie își făcea socotelile. De pildă, el considera că regimul socialist a obținut rezultate negative formidabile. Odată, în cursul unei lungi plimbări de o zi întreagă, mi-a spus că era impresionat de faptul că pe acele meleaguri transilvane se așezaseră sașii, trăiseră acolo de opt sute de ani; erau locuitori cu rădăcini profunde, atât de adânci... iar regimul, ei bine, regimul socialist a reușit într-un termen atât de scurt să-i dezrădăcească și să-i alunge. Acesta e un rezultat istoric, unul negativ, de bună seamă, dar un rezultat considerabil, deloc neglijabil. De asemenea rezultate negative formidabile trebuia să se țină seama! Nu politica poate ține seama de ele, credea Noica, ci o viziune istorică mai cuprinzătoare.

(București, GDS, miercuri 2 octombrie 2002)

A.P.: Da, ghetrele făceau parte din natura lui... Cum spuneam, e un handicapez drept că l-am cunoscut, întrucât mai curând pot azi vorbi despre el ca personaj, decât despre el ca filozof, ca autor de cărți filozofice.

H.-R. P.: Asta și vreau să-mi restituți, un Noica viu, ca acțiune intelectuală și sufletească. Noica nu era un personaj oarecare, unul a cărui personalitate să fie inferioară cărților scrise. Noica a fost personajul care i-a lăsat Jessicăi Douglas-Home impresia stranie că se află în fața unui filozof grec din antichitate, cumva renăscut la Păltiniș, sub aparente românești și în plin regim comunist. Iar lui Alexandru Dragomir, care a fost foarte sever cu Noica pentru inconștiența cu care își expunea elevii, complotând cultural într-o lume supravegheată continuu de Securitate, i-a lăsat în cele din urmă impresia unei adevărate și puternice personalități, ca unul care, indiferent de istoria din jur, face unul și același lucru, mereu, indiferent de urmări și forțându-și mereu norocul: o școală filozofică – pentru a se mântui pe sine, învățării și lumea odată cu ei, prin ea.

A.P.: Avea farmec, în general impresiona pe toată lumea. Știu foarte puțini oameni care după o întâlnire cu el să nu fi plecat mai mult sau mai puțin halucinați de prezența lui. Și fetele în special erau foarte sensibile la politețea lui, la grația lui, la faptul că mereu îți dădea senzația că atunci când vorbește cu tine, tu ești singurul care contează în acea discuție. A spus odată asta, cred că în ultimele zile când am mai comunicat cu el la spital: „Pentru mine orice partener de dialog devine în momentul dialogului mai important decât mine”. Asta este o trăsătură de caracter care lipsește astăzi masiv.

H.-R. P.: Ești conștient că o ai?

A.P.: Nu.

H.-R. P.: Mi-ai spus odată următorul lucru, după conferința unui conferențiar care ne siluise toată seara cu dicția sa insipidă, cu expunerea sa haotică și așa mai departe. Mi-ai spus că omul care nu ține seama de interlocutorul său atunci când i se adresează este un om radical lipsit de politețe; a fi monoton și prolix în public este un act de agresivitate. Inteligența conferențiarului e politețea sa.

A.P.: Da, celălalt e decisiv. În fond lui trebuie să-i vorbești, lui trebuie să-i faci plăcere, lui trebuie să-i crezi o problemă intelectuală, nu tu ești centrul lumii, când vorbești în public.

Cum a murit Noica

H.-R. P.: Andrei, povestește-mi cum a murit Noica. Iar la sfârșit spune-mi cum l-ai cunoscut.

A.P.: Eu n-am fost martor al ultimei clipe. Martor al ultimei clipe a fost Gabriel. Am auzit că a avut accidentul pe care l-a avut în camera lui de la Păltiniș.

H.-R. P.: Ce fel de accident?

A.P.: Am înțeles că s-a trezit dimineața și a văzut din pat cum un șoricel îi umbla la iaurt și trebuia să mănecare pe el și să facă un mișcare – pentru că trebuia să știi că el avea încă mici reflexe sportive: în tinerețe fusese fotbalist, tenis-meu, păstra încă mici reflexe de agilitate fizică, dar acum nu mai aveau suport. Și a făcut o mișcare bruscă, să arunce

cu un papuc în șoricel și a căzut din pat pe femur și și-a rupt colul femural: o fractură pe care o fac bătrânii de multe ori. Grav e că a rămas acolo, era dimineața, nu venea nimeni să-l vadă la ceasul cu pricina, era destul de frig, el stătea abandonat, ceștig de frig... Apropo de turnul de fildeș în care ar fi trăit „colaboraționistul” Noica. Turnul de fildeș se asociază cu o imagine de lux; „turnul de fildeș” al lui Noica arăta cam așa: în cameră erau 11°C grade când mergea focul și când vroiam să-l convingem să facă un foc mai intens sau să-l întrețină mai îndelung, protesta pentru că, spunea, așa va adormi sau se va moleși mental... asta făcea că avea mâinile roșii și tot timpul inflamate de frig, iar când într-un rând i-am pus într-o improvizație de baie o improvizație de încălzitor, ca să nu se ducă la baie într-un frig total, de iarnă păltinișeană, ne-am dat seama că noi îl aprindeam, iar când plecam se ducea și-l stingea, ca să nu consume prea mult curent electric. Prin urmare, dacă vorbim de „turn de fildeș” și de „colaborarea” lui cu regimul, să notăm măcar că e foarte ciudat ca un turn de fildeș să aibă confort patru, iar colaborarea cu regimul să nu conducă măcar la câteva beneficii elementare, de tipul unor comodități convenționale – ca să nu mai vorbim de absența altor lucruri. El trăia practic ca un mai sărac, în condiții hiper-precare. Mi se pare că Andrei Cornea s-a întâmplat să fie atunci la Păltiniș, și Radu Bercea, și el l-a găsit așa, imobilizat pe jos, în frig, lângă pat, cu piciorul rupt, conștient, suferind de durerea insuportabilă a acelei fracturi.

H.-R. P.: Strigase după ajutor?

A.P.: Bănuiesc, dar n-avea cine să-l audă. Vila era pustie și în jur nu era nimeni. Eu întotdeauna am avut coșmarul că el va cădea la un moment dat, fiindcă de la vilă până la cantina unde își lua masa de prânz era destul de mult de mers: el venea din pădure, venea pe o potecă de mână înghețată, iar el era foarte mândru că avea un „joc de mâini”, spunea el, care-l făcea să nu rateze deloc unghiurile. Or, în realitate, potecuta aceea înghețată era fatală și unui om în putere, noi, de pildă, cădeam ori de câte ori mergeam pe acolo. El avea însă un fel de ticăială gimnastică și care l-a făcut să reziste. Era, prin urmare, previzibil un accident. Fapt e că a fost dus la spital și la spital s-a întâmplat o dublă nenorocire. Prima e că Noica era prea important, oamenii din Sibiu știau de el și au fost inhibați în exercițiul lor terapeutic de prestigiul său și după părerea mea nu i-au făcut ce era de făcut, l-au lăsat să treneze într-o postura incertă, în loc să-l opereze. A doua nenorocire e că au sărit pe el, să mai extragă din el ce se mai putea extrage, din punct de vedere cultural. Am văzut scene halucinante – alertat, Gabriel m-a sunat și am venit și eu la Sibiu – scene în care doctorul care-l trata și alții care veneau să-l examineze se postau lângă el cu un casetofon și îi puneau întrebări, iar el, care era politicos, în ciuda stării sale fizice net degradate, plus durerile, deloc mici, răspundea. Mai există probabil pe undeva acele casete cu ultimele lui încercări de a fi politicos, răspunzând unor oameni care ar fi trebuit să-l salveze, dar care nu voiau să facă un fel de înmăna lor personalitatei lui. Toți îi voiau ultimele cuvinte. Și îl întrebau de Europa, de cultură, de tot felul de lucruri. Mă uitam cum el agoniza, debitându-și în continuare temele lui, ca și cum...

H.-R. P.: E teribil ce-mi spui. Este în Karl Kraus ceva similar, un foarte violent eseu scris împotriva reporterilor care, în loc să ofere primul ajutor victimei, caută să îi ia un interviu senzațional, pe pragul morții. Care să se vândă bine: să facă rating...

A.P.: În metrul ăsta ne aflăm. Am stat cu Gabriel, acolo, neîncetat, două-trei zile, după aia a trebuit să mă întorc în București. Însă nu am avut conștiința că Noica este muribund: apăruse ideea ca va fi totuși operat. Între timp, el stând tot timpul întins, cred ca s-a declanșat o embolie. Gabriel a povestit scena imediată a finalului, și aia deprimantă, pentru că au sărit să-l resusciteze, el murise deja, și l-au mai ținut într-un fel de fibrilație câteva ceasuri, de pomană. Dar în perioada cât am stat cu el acolo, el n-a încetat să fie el însuși, întotdeauna îi conversa amabil pe cei care veneau și, întotdeauna, îi conversa despre problemele lor, nu ale lui. Îmi aduc aminte că a venit Irina Cajal. N-aș putea să spun că-l interesa foarte mult Irina Cajal, dar o cunoscuse prin Gabriel la un moment dat. Ei bine, și-a adus aminte ce vorbise cu ea cu doi ani în urmă și a redeschis subiectul acela, ca să aibă cu ea o formă de comunicare. Și în felul ăsta se livra fiecărui nou vizitator, cu grație. Gabriel vroia să respecte toate indicațiile medicilor și una dintre ele era să nu-l lăsăm să adoarmă. Or, el avea tendința să adoarmă. Și Gabriel îl tot trezea, ceea ce mie mi se părea de o cruzime extraordinară. El protesta uneori, vag, dar nu făcea față energiei lui Gabriel. Când îl mișcam avea dureri – și se văita. Rareori îl auzisem

Constantin Noica

Șerban FOARTĂ

Totuși suntem cu toții personaje

Eo carte gravă despre destinele culturii noastre; despre un Socrate și discipolul lui. Despre desprinderea discipolului. Sunt mai mult de partea lui Liiceanu decât de a lui Noica. De ce? De ce de partea lui? Pentru că Noica, în unele momente, propune un model aproape inuman. Sau suprauman, foarte greu compatibil cu accidentele care suntem. De fapt, o spune și Gabriel. E totuși o carte calmă, în sensul că nu e cartea unui discipol (ruptura, polemica etc.), întrucât discipolul s-a și emancipat. Îmi pare rău că i-a iritat pe unii, fiindcă e totuși o carte calmă. Pe mine nu m-a putut irita; pentru că nu sunt personaj. Și totuși suntem cu toții personaje. Suntem fiecare personaj în ea. Cultura de performanță

despre care vorbește Noica este mai degrabă iritabilă, pentru că dacă ea nu este un dat, poate să ducă la arivism culturale, cei 22 putând să devină 22 de parveniți fără ca nimic să garanteze excelența lor filozofică. Nici greaca veche, nici germana nu garantează nimic, din păcate. Cum nu garantează nimic nici traversarea Canalului Mânecii înot și nici învățarea a 101 limbi. Astea mă pot irita, dar nu mă poate irita Liiceanu. Mă întristează din Noica ideea că tot universul culturii – din care el exclude literatura, arta – se reduce la câteva nume. Prea mult Eliade și Cioran. Și parcă o prea mare suficiență față de unii gânditori; Heidegger, de pildă. E undeva o nerealizare în Noica, de a valoriza, ci ea importantă, ca putere de reprezentare.

Bineînțeles că la nivelul lui. El încearcă să facă o *socratică* într-o lume care nu e o cetate grecească. În acest caz e condamnat la singurătate, pe care și-o asumă într-un fel, ducându-se la Păltiniș, ca Nietzsche, fără însă să sfideze și să desfidă de acolo (fie și histeroid) nevrednicia umanitate târâtoare. Elitismul, în acest caz, nefolosindu-i la nimic.

Nu ca o ființă scindată – cum spune Liiceanu – între un soi de autohtonism, vernacularism, particularism și universalitatea gândului la care aspiră. Gabriel Liiceanu mi se pare mult mai onest, în măsura în care nu face tabula rasa din o seamă de probleme care nu-l pot lăsa nepăsător pe filozof. Fără să cadem în sartrianism, nici o poză să te ocupi de ființa însăși, ignorând ființarea.

Intransigența lui G. L. – cum i-ai zis tu – privește o anumită (de)misie a lui Noica, cu atât mai puțin inocentă cu cât nu e integrală, pentru că „românescul” este deja o ieșire, într-un fel, din ființa însăși. Noica își invita uneori discipolii la un „somnambulism” creator, la un fel de abulie, care duce la belferism (cu atât mai mult cu cât filozoful se rezumă, într-un fel, la filologic: elina și germana); ceea ce s-ar rezuma la „preat mundus, fiat filosofia”; or, dacă piere lumea, *à quoi bon* filosofia? Punct.

Dar eu, draga mea, vorbesc de pe poziții dizgrațiate. Poate că Noica se află în plină grație și n-am căderea, nici puțină să o știu, neștiind-o să-l judec. Cred totuși că Gabriel Liiceanu invită la un pariu mult mai dificil, nu doar cu filozofia, ci și cu sine însuși și cu lumea ca atare. Ceea ce neliniștește la Noica fiind totuși absența dimensiunii și implicării etice. E ciudat.

(iarna '83)

vocefărând. Una dintre manifestările lui de tipul ăsta era la televizor. Se uita uneori la TVR, dar nu se uita competent decât la sport, la meciuri de tenis și fotbal. Filmele nu le înțelegea. Limbajul cinematografic îi era străin, se mira când apărea câte unul – întreba „ăsta n-a mai fost, nu?” – era de o candoare perfectă în privința asta, era neadaptat la consumul tipului de limbaj cinematografic. În schimb la meciuri era foarte participativ și din când în când era chiar energic – el fiind totuși un limfatic, nu un sangvin sau un coleric, avea cel mai adesea un aer ușor stins.

H.-R. P.: A murit ca un om discret, învelit în propria lui suferință precum chipul romanilor în clipele morții – discret, cu sfială, într-un fel pudic, care mie îmi impune enorm. Când l-am întrebat pe Gabriel Liiceanu despre pușcăriile lui Noica, m-a frapat discreția lui Noica față de propria lui suferință, în tortură. Oricine rezistă torturii, îmi spuneam, se poate lăuda. Dimpotrivă însă, toți cei care au fost torturați au tăcut. Toți foștii deținuți politic cu care am vorbit, cu excepția unora despre care am aflat ulterior că n-au suferit, au fost foarte discreți cu suferința lor. Despre tata-mare, de exemplu, am aflat că muncea în Marea Baltă a Brăilei, la stuf, în condiții de sclav. Niciodată n-a vorbit despre asta. Am aflat-o mai târziu, după moartea lui, de la cineva din Târgul Cărbunesti care fusese cu el la pușcărie. Pe mine mă impresionează enorm discreția celor care au avut mult de suferit fizic ori au trebuit să îndure mari umilințe fizice.

A.P.: Poți să spui că avea și o înzestrare pentru asta. Avea un fel de obnubilare în fața propriului corp. Mariana Noica ne-a povestit odată șocată cum Noica a venit într-un rând de la piață și când s-a dezbrăcat a văzut uimită că toată coapsa lui, până jos, era oribil tumefiată și vânătă, ceva fioros. Și a întrebat „Ce e asta?”. Întâi a avut aerul că nu știe la ce se referă, pe urmă a văzut și el spectacolul și a spus: „La uite, ce efect a avut, s-a închis ușa tramvaiului peste mine și mi-a prins piciorul! Nu mi-am imaginat că poate să producă asemenea efecte spectaculoase”. Și Mariana povestea că el de fapt nu simte, nu simte durerea. Era atât de concentrat pe interogația lui intelectuală, încât reușea involuntar o performanță de tip ascetic. El nu mai era în corpul lui.

Un om cu vocație monahală

Am spus tot timpul, a fost un om cu vocație monahală, fără să aibă un legământ monahal și un angajament religios.

H.-R. P.: Cămăruța în care trăia era de fapt o chilie...

A.P.: Mult mai aproape de modelul chiliei decât „chiliile” de călugări pe care le-am văzut eu în România, pline de ornamentică, un fel de camere de oaspeți țărănești, în notă pioasă. El avea această obnubilare pentru că reușise prin angajamentul său filozofic să iasă din corp. E o experiență de tip fachiric aproape. Noica a fost într-adevăr receptat de literați, dar nu cu mare simpatie, fiindcă el avea aerul că preferă filozofia literaturii. Lumea în care a funcționat el era o lume în care literatura era pe scenă în mod masiv. Și nu numai cantitativ, ci și calitativ. Noi aveam o excelență literară pe piață, aveam poeți extraordinari, aveam prozatori foarte buni,

aveam esești, critici literari – literatura satura piața. Nu exista însă un public pentru filozofie. El n-a fost recenzat în mod adecvat de nimeni în timpul vieții nu pentru că a fost persecutat, ci pur și simplu pentru că nu exista o competență tehnică de natură să comenteze adecvat lucrările lui. De aceea cronicile erau făcute de Niki Manolescu, cu toată simpatia de întâmpinare, dar de fapt din afară și cu criterii care nu erau adecvate producțiilor sale. Acuma lucrul e și mai dramatic, pentru că el nu mai e citit, este stigmatizat și, dacă totuși e citit, e citit în cel mai bun caz după ce a fost stigmatizat, pentru a se proba cu „documente” stigmatul cu pricina. În fond, cu acel ochi suspicios și arțăgos cu care sunt citiți acum mai toți autorii. E de făcut odată o emisiune despre patologia lecturii. Ar trebui bunăoară să ne întrebăm, când deschidem o carte, de ce o deschidem – o deschidem simplu și elementar, ca să-ți răspundă la niște întrebări, ca să afli ceva nou, sau o deschizi cu tendință, ca să afli ceva în afara intențiilor autorului sau chiar împotriva lui?

H.-R. P.: Păi, am impresia, astăzi se deschide o carte având în minte un întreg schelet ideologic care trebuie umplut cu materia cărții în chestiune, cam în felul în care, pe vremea prefeților lui Alexandru Posescu la traducerile din Spinoza, se făcea o inevitabilă corelare între substanța spinozistă și capitalismul comercial al olandezilor secolului al XVII-lea. Ceea ce se chema, pentru marxștii luminați, „sociologism vulgar”. Astăzi sociologismul vulgar, așa-zicând, a devenit presupuziția de lucru incontestabilă a cititului anapoda, adică a cititului cu agendă ascunsă și cu ochi de comisar în lupă.

A.P.: În felul ăsta n-ajungi niciodată la text și ești condamnat la nefericire. În fine... Revin însă la Noica și la ceva legat de firea lui. Fie că era din politețe, din educație ori din natură, se comporta în permanentă ca un om foarte bun. El avea o vorbă: „Dacă-ți asumi un rol, până la urmă intri în el”. Dacă lumea te tratează ca pe un înțelept și tu încerci să faci față acestei posturi, te trezești că devii înțelept. Fapt e că avea comportamentul unui om foarte bun, începând de la reacțiile lui la orice adversitate. Era o reacție de absorbție de tip ju-jitsu, în care preiei și absorbi energia adversarului. Era fundamental un om bun. Și fiindcă m-ai întrebat cum l-am cunoscut, prima mea stupeoare a fost de tipul ăsta, de bunătate prin nimic motivată. Dumnezeu știe ce i-am dat atunci să citească de mine, niște texte inavabile, niște tâmpenii absolute. Acum, când îmi aduc aminte, mă roșesc în ideea că am avut tupeul, inconștiența să-i pun în mână asemenea chestii. Faptul că el m-a creditat în ciuda acestor producțiuni și faptul că mi-a acordat un prim ajutor e o formă de bunătate, care nu poate fi explicată decât ca bunătate.

H.-R. P.: Se spune despre unii învățători, unii maeștri, că sunt văzători.

A.P.: El atunci a avut alte criterii, mi-a spus cândva: „Mi-a plăcut că aveai o alură de premiant, erai cuviincios, aveai o cuminenție, ceva decent, îmi tot spuneai ce ai citit de mine, erai îmbrăcat foarte corect”. Aveam vreo 19-20 de ani. Asta îmi spunea.

H.-R. P.: Aveai un aer de premiant, de acord, dar nu era numai atât. Tanașoca îmi spunea odată cum arătai în liceu, că erai ca un premiant triumfător. Aveai o siguranță de sine care, îmi spunea, nu era a tociularului, ci a celui care știe pe ce poate conta.

A.P.: Curios, eu nu eram așa sigur pe mine. Niki Tanașoca, da, el era un premiant. Primul la toate. Era un model, Niki, primise diplomă de onoare la sfârșitul liceului, fiindcă luase la sfârșitul fiecărui an premiul I și avusese medii supreme. Noica însă nu asta a găsit la mine. El m-a creditat în bună măsură datorită bunătății lui, datorită disponibilității lui față de tine. Era un om care îi respecta pe oamenii tineri, care căuta să-ți destina și valoarea lor viitoare, un om care înțelegea să-ți însoțească și să-ți asiste.

H.-R. P.: Avea gustul manipulării oamenilor, era el oare ceea ce Adorno numise *ein manipulativer Charakter*?

A.P.: Nu, în nici un caz. Nu prea aveam astfel de discuții și, de fapt, noi l-am provocat, destul de târziu, să vorbim despre ideologie, despre legionari.

H.-R. P.: Ai simți vreodată că încearcă să vă câștige pentru o ideologie anume, să facă, într-un chip foarte subtil, propagandă legionară?

A.P.: Niciodată. Era foarte stingherit de episod, iar când am deschis discuția a avut un tip de explicație, am impresia, care era plauzibil.

H.-R. P.: De ce ați deschis discuția?

A.P.: Am deschis-o pentru că noi nu de la el auzisem de episodul legionar și ne-am dus la Biblioteca Academiei, unde, de la fondul secret, am citit *Buna Vestire*, o revistă legionară unde el avea rubrică permanentă. Pe prima pagină. Și am citit într-o seară cu Gabriel mai multe numere și am plecat de acolo îngroziiți, de ne era frică pe stradă. Erau pe vremea aia pe Calea Victoriei niște becuri galbene, era o atmosferă spectrală, era totul hepatic, așa, iar noi mergeam sub impresia lucrurilor văzute în *Buna Vestire*, unde pe prima pagină de obicei era o poză cu un cadavru, peste care un legionar viguros și fălcos stătea cu cizma pe capul lui, iar alături era articolul lui Noica, un articol care, de altfel, era foarte bun, adică era un articol tip Noica. Montajul era însă sinistru. Și deși conținutul era totuși Noica, erau acolo niște chestii care te puneau pe gânduri, de pildă un articol despre Electra, în care spunea că femeia legionară nu comite crima, dar poate fi cea care conduce mâna celui care are cuțitul spre cel vinovat. Se enerva, în alt loc, că pe Calea Victoriei vede lume bine îmbrăcată și bine hrănită și spunea: „Ce bine v-ar prinde o criză de electricitate, o criză de mâncare”, îți dai seama, tot ce-a venit după aia și am trăit cu toții. Textele erau tulburătoare și am fost șocați, iar cu prima ocazie ne-am dus și i-am cerut explicații. Atunci a abordat el prima dată subiectul și am aflat astfel ce raport a avut cu Mișcarea, un raport care, în fond, coincide foarte bine cu natura lui și cu felul lui de a acționa.

H.-R. P.: La ce te referi?

„Eticul gol”

A.P.: El nu a fost de la început un legionar înregimentat. Fiind în cercul lui Nae Ionescu, era clar privit ca un simpatizant și a primit invitația să se înscrie în Mișcare. Iar el a răspuns invitației că voi nu sunteți buni decât în opoziție și nu aveți sens decât ca ferment de opoziție; în momentul în care sunteți la putere nu sunteți în rolul vostru real; deci nu intru în Mișcare decât când veți avea dificultăți sau veți fi persecutați. După care a plecat la Paris, unde avea o teză de făcut. Fiind acolo, a aflat de persecuțiile împotriva Legiunii. Și-a adus aminte ce a promis și atunci a trimis o telegramă de la Paris că aderă. Pe baza acestui gest, pe care îl regreta acuma, avea un discurs foarte sever la adresa eticșmelor. Eu am comis atunci, spunea, un act care s-ar înscrie la rubrica „eticul gol” – adică am promis, mă țin de promisiune, indiferent că e o tâmpenie, doar am promis! Și el îmi spunea, când făceam câte un gest de frondă publică, îmi spunea: „Fii atent că practici eticul gol! Te trezești gesticulând. Vrei să fii ăla despre care se va scrie – acesta e cel care a mormăit la 26 ianuarie?”. Erau în România inși care spuneau: „Eu am semnat împotriva Constituției lui Carol”, asta era marea ispravă a vieții lor, făcuseră o dată o piruetă și trăiau din asta. E greșit să fii așa, ne spunea, eu am greșit în felul ăsta. Ulterior am aflat că el a mers cu eticismul mult mai departe în materie de Mișcare: după lichidarea Mișcării legionare și începutul războiului, el a simțit că trebuie făcut un gest semnificativ pentru ca Mișcarea să dispară în chip exemplar și s-a hotărât atunci să discute cu șeful Mișcării, care nu mai era foarte accesibil, și i-a pro-

pus ca toți legionarii să plece voluntari pe frontul de răsărit, de unde să nu se mai întoarcă – în acest fel Mișcarea dispărând într-o manieră exemplară. Așa a început, îți închipui, să se bâlbâie. Pentru mine, faptul că Noica a fost în stare să facă propunerea asta e halucinant, fiindcă Noica era un om care încă de atunci avea un program de scris, făcut pe tot restul vieții. Știa etapă cu etapă ce avea de făcut și acest program era pentru el esențial. Dacă era el dispus să abandoneze acest esențial de dragul unei gesticulații exemplare, îți dai seama până unde putuse să împingă eticul gol, eticismul! Era un fel de cavalerism abstract, de tipul: trebuie să facem asta, altfel nu se poate, orice ar fi. Bineînțeles că legionarii cărora le-a propus el să moară pe frontul de răsărit erau subreziți în toate opțiunile lor și nici prin cap nu le trecea așa ceva. Atunci el s-a dus să se înscrie de unul singur pentru front, de unde l-au respins pentru că nu avea un rinichi: nu era apt să moară pe front.

H.-R. P.: Nu-mi vine să cred! S-a dus să se înscrie?

A.P.: Da, domnule, s-a dus. Ceea ce e halucinant, pentru că el era gata la un act sinucigaș, sacrificând valorile lui esențiale. Și toate asta dintr-un scrupul etic, pentru că așa i se părea lui că este desenul corect al Mișcării.

H.-R. P.: Nu mi-e clar: era un gest arbitrar, nebunesc sau misterios?

A.P.: Am să cobor într-un fel referințele tale: era un gest boieresc. E o chestie de cavalerism. Sunt situații când provocă pe cineva la duel, e ridicol, e periculos, dar trebuie să te duci, altfel îți urmezi rațiunea, dar îți pierzi onoarea. În rest, când l-am întrebat de ce această simpatie pentru Mișcarea legionară, mi-a spus că a fost singura mișcare politică din România care nu cădea sub Caragiale. Totul e caragializabil, la noi. Or, spunea, acolo Caragiale era absent. El avea o antipatie pentru Caragiale, care l-a ținut până la sfârșitul vieții.

H.-R. P.: OK, dar și ei au căzut în Caragiale, de îndată ce au ajuns la guvernare. S-au chivernisit cu acele scandaloase Comitete de românizare, s-au dat la toate exactiunile pe care le-au condamnat la alți politicieni, doar că la ei caragialismul politic era agravat prin crimă și gustul pentru violență.

A.P.: Firește. De altfel, el nu căuta să justifice simpatia cu pricina. Noica nu ne-a transmis niciodată angajamentul lui legionar ca pe un mesaj și nu vorbea despre asta nici cu plăcere, nici cu nostalgie. Dimpotrivă, avea o judecată severă, care îl determina să evite orice tip de angajare. E una din sursele discursului lui de neangajare. Când privește convingerile lui veritabile, el nu ni le transmitea ca pe o doctrină a lui, ca fiind Doctrina pe care noi s-o preluăm epigonic. Nu. Noica ne povestea generos, colegialmente ce anume face, ce gândește, care-s ideile lui, dar n-o făcea magisterial, mistagogic. În rest, toată școlarizarea pe care contactul cu el o implica era de ordin tehnic. Șocul asupra noastră a fost că în pustiul de atunci am găsit un profesor care ne spunea: „Ca să faci filozofie sunt câteva reguli: să faci asta, să citești asta, să știi asta“. Or, așa ceva nu ne mai spusese nimeni niciodată. „Învățătura“ lui Noica era în fond o tehnică: el dădea lecții de greacă, îți fixa o listă de cărți, făcea cu tine seminar Platon, seminar Hegel, prin urmare făcea cu tine partea de profesiune a meseriei. Ceea ce era, pe vremea aceea, unic, de nesperat. Când văd acum că se bănuiește că la Păltiniș se desfășurau acțiuni sub acoperire oficială, că discutăm filozofie având un fel de complicitate cu regimul, că se practica acolo un colaboraționism discret ori că ni se băgau pe gât, în chip subtil, idei legionare, toate acestea mi se par halucinante. De fapt, Noica era un cizmar bun, care te învăța cum să faci pantofi buni, dacă vroiai să te faci cizmar. Asta era. Așa l-am trăit ca profesor și întâlnirea cu el a fost tehnic decisivă, chiar dacă unul sau altul din noi, eu de pildă, nu am fost la înălțimea acestui magisteriat, care ar fi trebuit să mă facă mai profesionist decât sunt.

Pe de altă parte, Noica își aplica pedagogia unei lumi foarte pestrice. Era frecventat de comunități paralele, care nu știau una de alta. Începea tot felul de combinații stranii, făcea experimente. A ținut de pildă ca una de la poșta din Păltiniș să participe la o discuție. Era o fată tânără, foarte drăguță, și, mai în glumă, mai în serios, a trebuit s-o invităm și pe fata asta cu noi, să facem discuții filozofice. Săraca a venit, destul de flatată la început. Întâmplarea a făcut ca în acea seară să-mi vină mie rândul să citesc ceva, făcusem un text cu Jung, ceva cu visele. Am citit cuminte, simțeam că fata este din ce în ce mai încordată și mai depășită și când am terminat de citit Noica zice: „Hai să

reluăm ultima parte, ca să discutăm mai exact anumite lucruri. Sunteți de acord, domnișoară?“. Iar fata a spus „NU, NU MAI POT“, s-a ridicat și a plecat. Dar, în general, avea un fel de dar al limbilor, pentru că reușea să spună ceva tuturor categoriilor de oameni. Avea prieteni de toate nivelurile și toți aveau câte ceva de luat de la el. Cu Noica aveai senzația unui adevărat comerț, ceea ce îi făcea atât de interesat, iar pe el atât de disponibil. Pot să spun că și în episodul morții el a păstrat, cel puțin în discursul cu noi, o retorică a atacului, fiindcă spunea: „Aș vrea să mai înfrunt o dată vara viitoare tinerii care vin la Păltiniș“. În același timp rezulta clar că socotea că și-a cântat cântecul. El avusese un proiect foarte limpede, știa ce are de făcut, trebuia să facă Ontologia și o Logică. Pe urmă ne-a spus: „Să știți că sunt puțin descumpănit – nu știu care e etapa următoare“. Avea un proiect cu Cartea Arheilor, dar nici el nu părea prea convins că mai are ceva de făcut: i se părea oricum că după Ontologie și după Logică chestia e oarecum făcută. Pot să-ți povestesc că în vara anului în care am murit am fost la Păltiniș și el ne-a propus o călătorie la Gura Râului, unde se ducea Dragomir, să facem o vizită familiei Manta. Eu, când am auzit, am înghețat, la ideea să merg pe jos atâta. Gabriel a refuzat să meargă. Eu, cuminte, m-am conformat. Noica împlinea chiar în acea zi 78 de ani. Ca să ajungi la Gura Râului cobori întâi pe drumul Păltiniș - Sibiu până pe la jumătate, pe urmă cobori o râpă, pe care apoi trebuie s-o urci îndărăt și mergi așa încă câțiva kilometri buni până în sat. După ce am coborât râpa, mi-am dat seama că se face mult prea târziu ca să mai ajungem până în sat, să ne întoarcem și să putem prinde mașina care să ne aducă înapoi, sus. Era o mașină cu oră fixă și l-am convins să ne întoarcem. Ca să prindem mașina, am urcat râpa aia într-un sprint isteric. Eram puțin îngrijorat de el, căci se îmbujorase tot de efort și nu se oprea să vorbească în timp ce mergea. Totuși, de bine de rău, în cele din urmă, am ajuns la timp, cât să prindem mașina. Dar mașina a trecut pe lângă noi, șoferul ne-a văzut și nu a oprit. Eu am făcut o criză de furie, m-am învinețit, am început să injur. Noica n-a reacționat în nici un fel, a zis doar: „Mai bine ne împrietenim cu el. Dacă te împrietenesci cu el, data viitoare oprește“. Ne-am hotărât, decât să așteptăm acolo altă mașină, să coborâm încă un kilometru pe jos, până la curmătură, unde e o cârciumă, și să sărbătorim acolo ziua lui de naștere. Am ajuns acolo și am comandat singurul fel de mâncare pe care-l aveau – ceafă afumată prăjită. Ne-au adus ceafa: puțea, era stricată. Eu, care eram deja isteric de la șofer, zic: „Ne împrietenim și cu nenorocii ăștia care ne otrăvesc? Să ne împrietenim repede, până nu ne omoară“. Și am ajuns seara la Păltiniș zdrobiți, iar Gabriel a triumfat că nu s-a lăsat prins în capcana drumului pe jos la Gura Râului.

Și asta a fost ultimul meu drum cu el, în postura de om valid. A fost un eșec perfect și tipic: el calm și acomodant, eficient cu meticulozitate, iar eu isteric de pomană. Gabriel, cât a trăit Noica, a fost un discipol adevărat, adică era ascultător și devotat. Și Noica avea față de el o deschidere aproape filială. În orice caz, era între ei o relație foarte apropiată sufletește, ca de la tată la fiu. Iar eu eram frivol. I-am spus tot felul de drăcii. Abia după ce s-a prăpădit m-a confiscat încet-încet și am început să am un atașament față de el mai intens și mai consecvent decât când era viu. Mă simt chiar marcat de el. Și mi-am descoperit ticuri pe care le-am preluat de la el pe nesimțite, ca un fel al lui, târziu, de a supraviețui în mine.

H.-R. P.: Știi ce îmi impune azi, privind retrospectiv, la Noica? Nu mă refer la filozofia lui, ci la tipul social creat de figura lui culturală. Îmi impune efortul de a construi în plină agitație a nisipurilor mișcătoare un reper de inactualitate. El a creat la noi o ambianță de școală filozofică grecească într-un mediu marcat de patima românească pentru zeflemea. S-a încăpățânat să fie Socrate într-o lume care avea nevoie numai de comisari – chiar și în episodul legionar, Noica nu a fost, precum exaltatul și fanaticul Cioran, doar un partizan: el ar fi voit să facă pedagogie socratică și cu agitației. Asemeni lui Socrate, Noica nu avea avere, nu ținea de vreo familie, nu avea ambiții politice, nu căuta ranguri sociale. Era animat de o singură pasiune: întrebările puse lumii și dialogul cu tinerii, care la el, ca și la Socrate, făceau una. Oricât de periculoase și de vitregă ar fi fost condițiile, comițând imprudențe uneori fatale, el se înconjura mereu de tineri, cu care începea să trăiască filozofia așa cum o trăiau filozofii antici. Știi că Alexandru Dragomir, un timp, a refuzat să-l mai vadă pe Noica, bunul său

prietin, atunci când acesta a ieșit din închisoare: îi reproșa moartea lui Mihai Rădulescu. Raționamentul lui Dragomir era următorul: Dinu știa că se arestează din nimic și a continuat cu toate acestea să facă imprudențe peste imprudențe, până când a fost arestat și, împreună cu el, tot grupul său de discipoli și amici; prin comportament iresponsabil, Noica i-ar fi livrat pe toți Securității – firește, neintenționat, dar, spunea Dragomir, nu mai puțin iresponsabil. D-l Dragomir mi-a povestit acest lucru și mi-a mai relatat și indignarea lui Noica atunci când a refuzat să-i împrumute Diels, *Vorsokratiker*, de care Noica avea nevoie pentru a-l studia cu noii săi prieteni de la Centrul de Logică. Noica i-a obiectat că un intelectual nu refuză să împrumute o carte, iar Dragomir i-a replicat că iarăși o să ajungă la pușcărie, datorită imprudentelor lui, împreună cu noii săi prieteni. În același timp, viziunea d-lui Dragomir despre îndărătnicia lui Noica se schimbă. Cu doi ani înainte să moară mi-a spus că, spre deosebire de el, Dinu Noica fusese o adevărată personalitate: deși a primit ca toată lumea nenumărate lovituri de la soartă, Noica ar fi reușit să o domine, tocmai prin încăpățânarea lui uluitoare și uneori prostească, de a face mereu același lucru, indiferent de împrejurări. „Ce-i o personalitate? Este un om dominat de o idee, pe care o trăiește cu încăpățânare, fără atenție la lucrurile din jur. Așa era Dinu, avea *format*, era o personalitate – până la urmă, el a fost victorios“.

(București, NEC, vineri, 27 septembrie 2002)

Sorin Mărculescu
cătore Gabriel Liiceanu

„Nici la cartea mea nu am avut mai multe emoții”

Buc., 19 IV 83

Dragă domnule Liiceanu,
Îndelungata mea tăcere n-a fost decât o prelungită așteptare tensionată. Cartea dvs. e, în sfârșit, aproape de semnătura finală. După ce am predat-o, cu referatul lui Doinaș și al meu, nu i-am mai putut controla mersul. G. B.¹ a considerat că ar fi mai comod s-o dea la citit celor din Consiliu. Și a stat acolo destul de mult, aproape o lună. După ce s-a întors, mi-au mai trebuit vreo două săptămâni până l-am prins pe G.B., ca să discutăm observațiile și să vedem cum pot fi rezolvate. Mărturisesc că am simțit o oarecare ușurare primind mesajul dvs. prin Andrei P.². Avându-l și pe el alături, îmi va fi mai ușor! Pe scurt însă: e vorba de circa 20 de observații mai mult de „frazare”, doar două fiind de mai mare anvergură; unde am putut rezolva prin mici nuanțări de cuvânt, pentru a salva ideea, am făcut-o, cu convingerea că nu greșesc, în situația dată. A trebuit însă să sacrific pp. 154-157, considerațiile despre „patologia culturii”, *et pour cause...*, diagnosticul dvs. dovedindu-și încă o dată, prin reacția provocată, pertinenta! Mai stau sub semnul întrebării paginile despre moartea lui M.V.³. Am pledat mult pentru menținere, dar răspunsul nu-l voi primi decât săptămâna viitoare. Încolo, totul este rezolvat – vă rog să mă credeți – cu minime „adaptări”. La peste 200 de pag. n-au existat nici un fel de obiecții. Incidența lor maximă s-a situat în zonele pe care amândoi le știam. Pozitiv este și faptul că s-a renunțat la ideea încă unui referat de „specialitate”. Am argumentat că e o carte de literatură, nu un tratat specializat.

Al dvs.

S.M.

1. George Bălăiță.
2. Andrei Pleșu.
3. Mircea Vulcănescu.

Buc., 20 IV 83

Dragă Domnule Liiceanu,

După cum vă spuneam, ieri G.B. mi-a spus că într-adevăr n-ar mai fi nevoie de încă un referat și că săptămâna viitoare va da drumul cărții! Slavă Domnului! Nici la cartea mea n-am avut mai multe emoții. Oricum, voi discuta cu Andrei modificările cerute (am și făcut-o în mare) și vă voi ține la curent. Sărutări de mâini Doamnei, iar dvs., dacă-mi permiteți, o caldă îmbrățișare prietenească. Toate cele bune din partea alor mei. Cu drag,

Sorin Mărculescu

Buc., 30 sept. 1983

Dragă Domnule Liiceanu,

Iertare pentru îndelungata tăcere, care însă nu a fost nerodnică. Am avansat substanțial cu cartea: în jur de 20 aug. am citit eu integral corect. în pag. I și am predat-o urgent. Am introdus de fiecare dată corecturile pe care mi le-ați trimis, multe le și operasem tacit (din cele de amănunt). Am introdus și cele două pagini. Mi-am permis o mică ameliorare a traducerii unui pasaj din textul lui E. C.¹, veți vedea că e mai exact. Nu știu încă nimic despre tiraj; de hârtie și carton va avea grijă tehnoredacția, sunt convins. Modificările din ultimele 20-30 de pagini nu afectează mai mult de 10-20 de rânduri în total, fiind de ordinul cuvintelor sau al „micilor nuanțări”: le-am operat cu G. B., având în față lista obiecțiilor. Pasajul de care întrebați e la locul lui – deocamdată – și sper să rămână acolo. În jur de 10 sept. aștept pag. II, deci cartea ar putea apărea în oct.! Aștept, cred, apariția cărții cu mult mai mare nerăbdare decât dvs., credeți-mă. Concediul meu a trecut nespectaculos. Așteptăm toamna. Sărutări de mâini Doamnei, vă îmbrățișez cu toată afecțiunea.

S.M.

1. Emil Cioran.

Dan CIACHIR

O carte unicat

Perspectiva datării, inerentă oricărei opere de artă și îndeosebi unei cărți, l-a preocupat până la obsesie pe Cioran, scriitor pe care îl frecventam cu timiditate la începutul anilor '80. El mi-a și dat, de altfel, dimensiunea acestui pericol, socotit o fatalitate de Baltasar Gracián. La această perspectivă, pentru orice carte apărută în România postbelică – precum și în celelalte țări comuniste – se adăuga o alta, implacabilă: datarea impusă de vămile ideologice, căreia nu i se puteau sustrage nici romanele „istorice”. Un adevăr, sau, mai realist vorbind, un episod autentic era văluit printr-o minciună implicită sau explicită care îl altera. Nu trebuia să fii profet pentru a înțelege că romanele așa-numitului obsedant deceniu au zilele numărate și viața de articol de ziar. Specia însăși era hibridă: „dezvăluiri”, „reabilitări” plus ficțiune. *Delirul, Cel mai iubit dintre pământeni* sunt piesele emblematice pentru categoria respectivă; astăzi îi pot interesa, cel mult, pe istoricii mentalităților.

Jurnalul de la Păltiniș, carte pe care am citit-o într-o mare tensiune spirituală în toamna lui 1983 (îmi amintesc și unde: la Mănăstirea Bistrița de lângă Piatra Neamț), rezistă de două ori colților vremii: în sine, respectiv în raport cu timpurile în care a fost scrisă și publicată. Afirmarea poate părea apodictică, dar cred că este cea mai „curată” carte imprimată în România sub regim comunist. O performanță sugerând orgoliu intelectual și învederată cinstite sufletească. Citisem, anterior, acea *Încercare în politropia omului și a culturii*, care mi s-a părut excesivă prin panașul terminologic: Gabriel Liiceanu scria pe atunci în felul în care scriu azi Daniel Barbu sau Sorin Antohi, adică butonat științific.

Jurnalul de la Păltiniș era însă un fabulos basm metafizic și, cum spun teologii, „pâine pentru suflet”, pentru că era puntea concretă între oamenii de vîrsta mea (circa 30 de ani) și generația interbelică. Era altceva decât peripatetizările cu Petre Țuțea și totodată complementară. Pentru mine, dar și pentru Liviu Antonesei, Valeriu Gherghel, mult mai tânărul Aurelian Crăițu, constituia cel mai stenic mesaj și apărea într-un moment în care citeam Eliade, Cioran, Vulcănescu, Petru Comarnescu (cele două volume de *Jurnal* tipărite în 1980), dar și, în „Vreamea”, pe scriitorul și nedrept uitatul Petru Manoliu... Iar câteva noțiuni elementare, dacă nu de filozofie – de terminologie filozofică, deprinsesem din cele patru cursuri tipărite ale lui Nae Ionescu.

În decurs de două decenii am recitat de trei sau patru ori *Jurnalul de la Păltiniș*, după ce, inițial, îl „consumasem” – ca pe un coniac franțuzesc, cu picătura îndelung plimbată pe cerul gurii. Existența lui în raport cu timpul – dubla rezistență de care am pomenit – mi-a fost reconfirmată de o lectură din primăvara acestui an: pentru o paralelă între Mateiu I. Caragiale și Rafail Noica am vrut să reiau doar pasajele care mă interesau și am sfârșit recitind cartea. Așa am descoperit și „actualitatea” unor observații formulate de Noica – asupra cărora voi reveni – în cap cu drama eticului (p. 180, p. 205, după numerotarea „bătrânei” ediții din 1983).

Trecerea vremii – și câte pretinse „capodopere” nu se spălăcesc și cad în desuetudine după douăzeci de ani! – potentează caracterul de carte-unicat al *Jurnalului de la Păltiniș*. Și îi sporește excepționala valoare stilistică. Pasajul de la pagina 30 în care se vorbește de „văltoarea sterilă a Bucureștiului” își păstrează întreaga prospețime, ca și acela de bolgie de la pagina 162: „Sunt tentat câteodată să consemnez, acum când toate și-au primit obșteasca lor semnificație, acele «povești cu corbi albi» al căror

martor și, uneori, fals erou am fost; adunările grotești în care urmau să se facă și desfacă destine, uri sălbătice care izbucneau sub zămbete poleite, lungi execuții pregătite din umbră, toată adunătura aceea de profesioniști ai răului, uniți prin legătura inferioară a frustrării și imposturii, aduși de valul strâmb al vieții în situația dramatică de a opta între onesta umilitate care-i șade bine neșcolirii și împoșcarea a tot ce îți este superior, ca soluție colectivă și deznădăjduită de supraviețuire. Sunt, deci, tentat uneori să circumscriu această expectorare azvârlită, prin jocul urii și al întâmplării, pe obrazul oricărei fapte care nu are de partea ei decât «forțele plâpânde ale veșniciei». Însă aș greși făcând astfel.”

Antologice rămân, în *Jurnalul de la Păltiniș*, și paginile 157-158, de morfologie a ratării, medalie cu două fețe: „macro” (cazul Blaga: eșecul în... monum. entalitate), respectiv „micro”, adică cel mai răspândit: „Cealaltă formă de ratare – și care la noi dă regula – vine de la absența unei conștiințe ferme a destinului propriu, adică din incapacitatea de a gândi fiecare gest cultural ca element al unei coerențe de ansamblu. Viciul este aici tocmai lipsa de «construit»; viața ta devine o scenă a întâmplării și a prilejului. Te lași dirijat din afară, fără să selectezi oferta în raport cu unica articulație a proiectelor proprii. Această pierdere în fapte mărunte și ocazionale (cronici, articolașe, emisiuni la radio, prefețe, traduceri care îți sunt propuse – toate, forme de anexare la «întâmplările» climatului cultural) reprezintă calea curentă a neîmplinirilor noastre.”

De la prima lectură a *Jurnalului...* am notat lipsa de „organ” a lui Noica în materie de teologie, sau mai bine spus: în materie de mistică. Sursele sunt occidentale, „academice”, isihasmul ortografiat *à la française*, iar palamismul nu a „preluat” – cum crede filozoful (pp. 77-78) platonismul, ci l-a respins vehement; iar „preluarea” aceasta – teza „pre-existenței sufletelor” – respinsă vehement de Biserică, i-a adus lui Origen excomunicarea... Însă există în carte o „viguroasă” și poate involuntară mărturisire de credință ortodoxă: „De îndată ce ia înțaietate voința, omul se dezechilibrează. Or, la Loyola, tocmai voința e agentul principal. Orice mare afirmare a spiritului trebuie să fie neîntinată de voință.” (p. 179). Noica vorbea în litera canonului unui sinod din Odiceea, în care se spune: „Dacă cineva crede că poate ceva, anatema să fie!”

Filozoful pe care țambalagiii multiculturalismului l-au categorisit „etnicist retrograd” era un intelectual de vaste perspective și avea intuiții profunde, deîndată ce constata, în 1981: „Secolul XX poartă cu sine versiunea universalismului generic... E un secol al internaționalelor... solidar cu mass media, cu posibilitatea mișcării pe glob, cu rețeaua planetară însăși... În condiția universalului generic se așează deci toți cei care dau seama de problemele planetei în totalitatea ei. Eliade este și Cioran, de vreme ce dă seama de toate deznădej-dile lumii. (p. 208). Și mi-am amintit că tot Noica a formulat, încă din 1965, în manuscrisul *Rugați-vă pentru fratele Alexandru*, editat postum (1991), o intuiție cu dimensiuni și valoare de profeție împlinită: aceea privind falimentul și dispariția marxismului... Sub acest aspect, Milovan Djilas și Noica au fost primii.

„Vu d'ici – scria Cioran în 1980 – Păltinișul parait une dernière survivence du Paradis”. Rezon!

Sorin ANTOHI

Navetiști în Castalia

(urmare din pagina 5)

Paradoxal, proiectul lui Noica a fost realizat abia sub comunism, ba chiar pe fundalul mini-revoluției culturale începute de Ceaușescu în 1971 (după o călătorie de documentare în China și Coreea de Nord, dar plănuită mai dinainte), cu cvasi-maoistele „teze din iulie”, și relansată în vara lui 1982 prin nu mai puțin odioasele „teze de la Mangalia”. Contextul istoric al extraordinarei experiențe descrise de *Jurnalul de la Păltiniș*, oricât a fost el de pus între paranteze de către protagoniști și de mulți dintre admiratorii lor, rămâne relevant și astăzi, după cum era relevant în 1983, când a fost publicată prima oară cartea. Relativ recent, Ștefan Borbély și-a amintit unda de șoc generală produsă de *Jurnal* în cercurile culturale românești, care au considerat-o un „semnal”, un „mesaj public”, un „gest politic” fără precedent, independent de intențiile autorului său, dar poate nu fără consimțământul tacit al regimului comunist. *Jurnalul*, susține Borbély, a dezlănțuit în România o „bătălie canonică” în sânul înaltei culturi naționale, care a înlocuit supremația *canonului literar* ca expresie a excelenței culturale prin cea a *canonului filozofic*, altminteri marginal în comunism atunci când nu era integral substituit prin dogme ideologice pseudo-filozofice¹².

După părerea mea, schimbarea produsă de publicarea cărții a avut o anvergură mult mai mare, pentru că a marcat punctul de cotitură decisiv în dezbateră endemică privind relația dintre cultură și putere – oricare ar fi puterea. Începând cu anii 1960, scriitorii și criticii literari români au promovat doctrina, foarte convenabilă pentru ei, a „autonomiei estetice” (formulată inițial în contextul interbelic, foarte diferit, dar la fel de politizat), ceea ce în limbajul comun se traducea astfel: Partidul nu e competent să judece cultura. Cultura însemna în primul rând literatura și artele, de vreme ce filozofia fusese aproape complet suprimată, cu excepția unor lucrări tehnice de istoria filozofiei, logică și, mai târziu, filozofia științei. Când, după venirea la putere a lui Ceaușescu în 1965, a fost inițiat cu adevărat național-comunismul (Gheorghiu-Dej își încheiase domnia cu unele accente precursorale), „autonomia esteticii” a devenit subit caducă: istoria națională (așa cum o reinterpretau și rescriau istoricii Partidului) își făcea o reintrare răsunătoare în scenă după ce fusese suprimată în anii stalinismului, în numele internaționalismului proletar. În consecință, deși poezia și critica literară rămăneau domeniile discursive de prestigiu, organizate de valori și imagini apolitice, chiar anistorice, curentul cultural principal se orienta acum către glorificarea națiunii, un exercițiu mult mai atrăgător pentru intelectuali decât litania dogmatică a luptei de clasă.

Schimbarea de context nu poate fi separată de o schimbare de formă: romanul și nuvela au fost revitalizate de această revoluție canonică. O concluzie simbiotică între unii autori și Partid s-a instituit repede, culminând în opere devenite obiectul unui adevărat cult, între care cele ale lui Marin Preda (1922-1980), Nicolae Breban (n. 1934), Constantin Țoiu (n. 1923), în special romane tratând „obsedantul deceniu”, denumirea codificată a stalinismului românesc. Astfel de romane au fost tipărite în ediții de masă, dar au fost învăluite într-o aură de subversiune (conceptul de disidență nu era răspândit înainte de sfârșitul anilor șaptezeci), pentru că dezvoltau cu multă grijă episoade și personaje ale istoriei recente, mai ales din anii 1940 și 1950, care fuseseră absente din manuale și din lucrările de referință, sau fuseseră prezente de teatru sau filme, scrise uneori de notorii „colaboraționiști”, împărștiau în cercuri și mai largi aceste violente forme de distanțare față de trecut, al parodie de sorginte locală a procesului necesar de distanțare critică de trecut (proces numit de germani *Vergangenheitsbewältigung*; în

Est, diferența mare constă în distanțarea simultană de mai multe trecuturi). Era neîndoiește de uriașă operațiune de propagandă, orchestrată de Partid și deosebit de profitabilă pentru autorii „angajați” (fie că aveau sau nu scrupule sau remușcări; eventualele lor frământări interioare nu au nici importanță pentru experiența colectivă). Opinia publică, lipsită de surse de informare alternative ușor accesibile și credibile (posturile care emiteau din străinătate erau viabile, dar nu infailibile), era o pradă ușoară pentru Ministerul român al Adevărului. Comparat (în mod implicit) cu stalinismul românesc înfățișat în literatura „obsedantului deceniu”, regimul lui Ceaușescu părea o înfloritoare democrație. Oricum, noul mutant literar-propagandistic adăuga cel puțin o tușă de umanitate chipului crud al comunismului. Ca „valoare de adevăr”, i-am preferat întotdeauna literatura stalinistă autohtonă, primitiv realist-socialistă, deoarece de multe ori conserva funcția sociografică a ficțiunii, pe care o prețuiesc la fel de mult ca literaritatea pură, arta pentru artă. Astfel, romanul *Bărăgan* poate fi citit ca document istoric, deoarece fresca socială nu e complet măsluită de tezismul altminteri foarte lesne de ignorat; eroii și situațiile descrise de Valeriu Em. Galan compun un tablou aproape exhaustiv al României în curs de sovietizare, cititorul nu are decît să depășească adaosul ideologic strident, fir roșu al unui text cusut cu ață albă. Romanul „obsedantului deceniu” abuzează de tehnicile „efectului de real” și de toate pseudo-îndrăznelile și ambiguitățile îngăduite de o cenzură mai perversă, mai interactivă (pînă la negocierea unor cuvinte) și uneori mai creativă, dar oferă o imagine integral falsificată a epocii pe care pretinde a o resuscita *ad usum delphini*. Tipologia (sau antropologia) romanescă e considerabil mai săracă și mai ideologizată, iar tentativele mai sofisticate de verosimilizare a textului nu pot convinge decît pe cei gata convinși, deși reușesc uneori să genereze o falsă memorie socială aparent subversivă, în realitate un produs al „inginerilor sufletului omenesc”.

Tacticile național-comuniste de acest tip au culminat în ideologia culturală a protocronismului, care a înlocuit practic după 1974 marxism-leninismul ca doctrină oficială a comunismului românesc. Protocronismul reprezintă sinteza mai multor discursuri endemice în cultura și politica românească, de la esențialismul latinist al Școlii Ardelene pînă la naționalismul de tip *Risorgimento* al Ardelene până la metafizica a istoriei din anii 1860 (o critică a imitării Occidentului, susținută de Titu Maiorescu, 1840-1917, și grupul „Junimea”), pînă la ontologia etnică a perioadei interbelice¹³. Ceea ce începuse într-un mod oarecum inocent ca temă de cercetare erudită în domeniul literaturii comparate și al istoriei artei, s-a transformat într-o ideologie autohtonă în toată puterea cuvântului, care prefăcea dezbateră a unor ipoteze într-o *vulgată*. Protocronismul pretindea că românii au prioritate absolută în aproape toate domeniile, de la teoria relativității la psihanaliză, de la cibernetică la estetică, de la literatură la inginerie. Conform unei linii de gândire

imediat adoptate, românii au fost cei care au inventat, descoperit, inițiat sau imaginat aproape tot ce e omenesc. Era o experiență cataractă într-o cultură istoric saturată de autostigmatizare: părea un excelent mod de a reconcilia trecutul cu prezentul, de a amalgama naționalismul și comunismul, cu ajutorul celui mai mic numitor comun al lor, resentimentul anti-occidental¹⁴. În manifestările sale cele mai vulgare și vehemente, protocronismul acuza deschis Occidentul de a-i fi furat României cele mai mari realizări intelectuale și artistice și de a organiza un complot ticălos împotriva a tot ce este românesc.

Fără doar și poate, cele mai josnice expresii ale protocronismului, folosite drept *ketman* pentru a câștiga prestigiu și resurse instituționale, nu convingeau pe nimeni. Întregului discurs îi lipsea un nucleu tare, o teorie articulată a românității care să poată susține atât *vulgata* națională cât și canonul culturii înalte. Este, cred, momentul în care opera lui Noica a ajuns să joace un rol central.

Teoriile antebelice ale lui Noica despre românitățe, o combinație de heideggerianism și autohtonism radical, fuseseră destul de populare, dar nu atinseseră profunzimea și eleganța operei deschizătoare de drum a lui Mircea Vulcănescu, *Dimensiunea românească a existenței*, parte a unei mai cuprinzătoare metafizici a națiunii române pe care implicarea exemplară a autorului în administrația de stat și tragicul său sfârșit nu au lăsat-o să se împlinească¹⁵. Cu începerea de pe la jumătatea anilor 1960, după perioada de detenție și de domiciliu forțat a lui Noica, pe vremea când se năștea național-comunismul, propriul sistem al lui Noica a fost articulat și comunicat public, începând cu scurte articole pentru revistele de cultură, continuând cu o serie de eseuri de dimensiunea unor cărți și culminând cu un masiv tratat de ontologie, *Devenirea întru ființă* (1981), și contraponderea sa negativă, o serie de diatribe antioccidentale¹⁶. Spre deosebire de majoritatea pontifilor cultului protocronist oficial ce tocmai se năștea, Noica nu putea fi ușor descalificat de adeptii occidentalizării din România, din cel puțin două motive. În primul rând, Noica era un clasic în viață, victimă a represiunii comuniste, verigă vie între prezent și, pe de o parte, perioada de glorie a anilor interbelici, pe de alta, gloriei naționale trăind în exil, precum Eliade, Cioran și Eugen Ionescu; în al doilea rând, pentru a dezvolta una din observațiile pe care le face Borbély în articolul său, Noica transferase dezbateră canonică de pe terenul literaturii (pe care o disprețuia zgomotos, spre marea indignare a literaților) și de la „autonomia esteticii” pe tărâmul mult mai greu accesibil al filozofiei, unde majoritatea personalităților culturale nu-l puteau urma, pentru că le lipsea pregătirea filozofică. Mai direct spus, Noica pleda acum pentru „autonomia culturii de elită” sau, chiar mai radical, pentru „autonomia filozoficului”. Deloc surprinzător, atîta vreme cît această nouă poziție nu dăuna regimului (dimpotrivă!), această filozofie a naționalului a înflorit, prefațind înflorirea în subsidiar a altor

activități filozofice, inclusiv a câtorva excelente proiecte cum ar fi ediția critică integrală a operei lui Platon, primele traduceri din Heidegger în românește etc. Nu am datele necesare pentru a lega cauzal cele două întreprinderi culturale. Nu vom ști poate niciodată dacă a existat un pact, fie el și tacit, între Noica și partidul-stat, prin care ontologia sa etnică și anti-occidentalismul său au fost puse pe un taler al balanței pentru a permite ca pe celălalt taler să apară Castalia românească. Dacă Noica le vedea pe toate pe același taler?

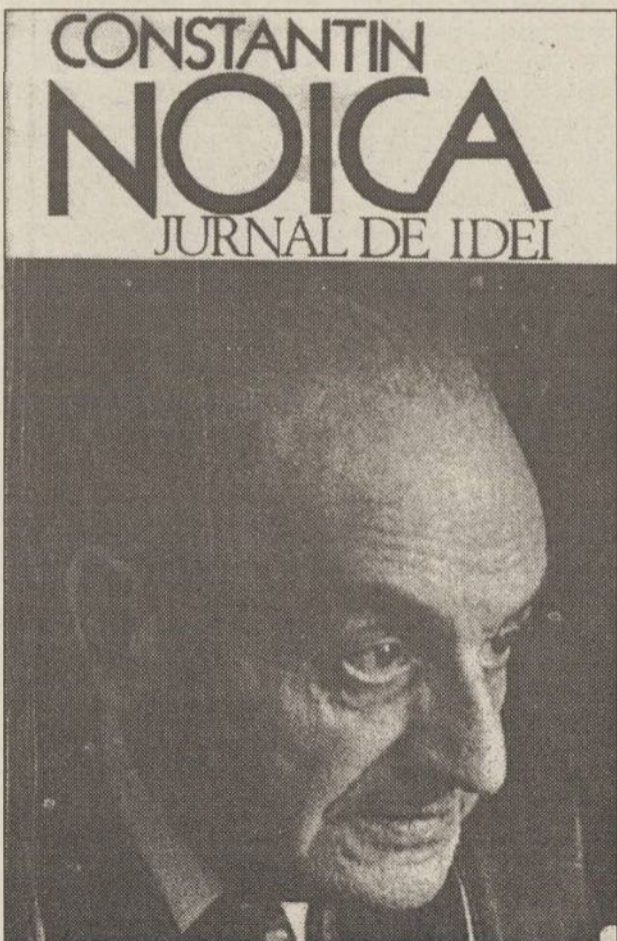
Dilema centrală

Așa cum splendida carte a lui Liiceanu demonstrează într-o manieră de neuitat, „Școala“ lui Noica a fost, una peste alta, un episod intelectual de excepție în istoria României comuniste. Sub îndrumarea lui Noica, o mână de tineri gânditori talentați au reușit să se dezvolte împotriva celor mai vitrege circumstanțe, venerându-și, urmându-și și, în ultimă instanță, „trădându-și“ magistrul. Această din urmă atitudine a reprezentat un paricid simbolic fertil, care a debutat prin „nesupunerea filozofică“ deja aparentă în *Jurnal* și a sfârșit prin nesupunerea civică a lui Andrei Pleșu înainte de 1989, precum și prin activismul civic de după 1989 în care s-au angajat toți foștii discipoli de la Păltiniș.

Rămâne, totuși, o dilemă centrală. De ce își îndemna Noica discipolii să producă înaltă cultură *pereat mundus*, ignorând contextul social, ideologic și politic? Cu alte cuvinte, e adevărat că înalta cultură sau (auto)înșelătoarea „rezistență prin cultură“ trebuie să aibă prioritate în raport cu obligația morală de a te opune tiraniei?¹⁷

Noica și cei ce l-au urmat au încercat sistematic să sugereze că biografia gânditorului este irelevantă, doar activitatea sa spirituală contează. Astfel sperau cu toții că puteau ignora vocile tot mai numeroase care îl acuzau pe Noica fie de colaborarea cu comuniștii, fie de susținerea Gărzii de Fier, fie de amândouă. Asemenea confrăților săi interbelici fugiți în Occident, Eliade și Cioran, Noica avea de dat seama de o stânjenitoare raliere politică din tinerețea sa. Eliade a murit fără a-și fi exprimat vreodată în mod clar regretul pentru simpatia sa față de Garda de Fier, pe când Cioran a formulat de câteva ori scuze vagi și a inserat într-una din cărțile sale un portret colectiv admirativ al evreilor. Noica a crezut că poate suprima pur și simplu orice referință biografică, el având a se distanța de două tabere politice opuse, ba încă din interiorul uneia dintre ele. Oare ce ar fi spus Noica în libertate? Și de ce nu a rămas el în Occident? Iar dacă nu a „votat cu picioarele“ pentru libertate, de ce nu s-a pronunțat clar în favoarea ei, folosind vocabularul fără echivoc al liberalismului?¹⁸

Toți trei – Eliade, Cioran, Noica – reprezintă în cultura

română expresii supreme ale excelenței, primii doi părint a demonstra și cum cultura română interbelică (prin extensie, toată cultura română) este capabilă să atingă niveluri maxime de profunzime, complexitate și creativitate. „Sensibilitatea rănită a culturilor mici“ (Cioran) era astfel răzbunată, se găsește un leac pentru stigmatul etnic. A inițiat un proces politic tocmai împotriva acestor figuri li s-a părut multor români incorect, ba chiar nedrept, o conspirație a unor dușmani pitici, invidioși pe realizările acestor personalități, gata să se răzbune pentru traumele lor istorice (cum ar fi Holocaustul). În câteva ocazii, când deschiderea unor astfel de dosare politice avea elemente de amară frustrare, oportunism și crudă ingratitude, a fost relativ ușor de susținut că totul reprezenta o copie la indigo a scandalului politic din jurul lui Heidegger, dacă nu chiar o parodie ieftină a lui. Cu toate acestea, când sunt confrunțați cu principiul că intelectualii sunt responsabili pentru ideile și atitudinile lor politice, cei mai înflăcărați admiratori ai lui Noica se văd lipsiți de contraargumente convenabile. Erorile politice nu anulează în mod necesar valoarea și charisma intelectuală a lui Noica, cu toate că ele ridică întrebări tulburătoare privind moralitatea sa și visul său de a educa o națiune, o elită sau chiar un singur discipol. Și, de vreme ce ideile politice ale lui Noica se împletesc cu cea mai mare parte a scrierilor sale, ele trebuie discutate împreună.

O dată în plus, ideile și ideologiile, cultura și puterea, biografia și existența se dovedesc a fi inseparabile. *Jurnalul de la Păltiniș* își îndeamnă cititorul să se oprească și să mediteze la astfel de probleme, surprinse de Liiceanu într-o narațiune atemporală, dar nu anistorică.

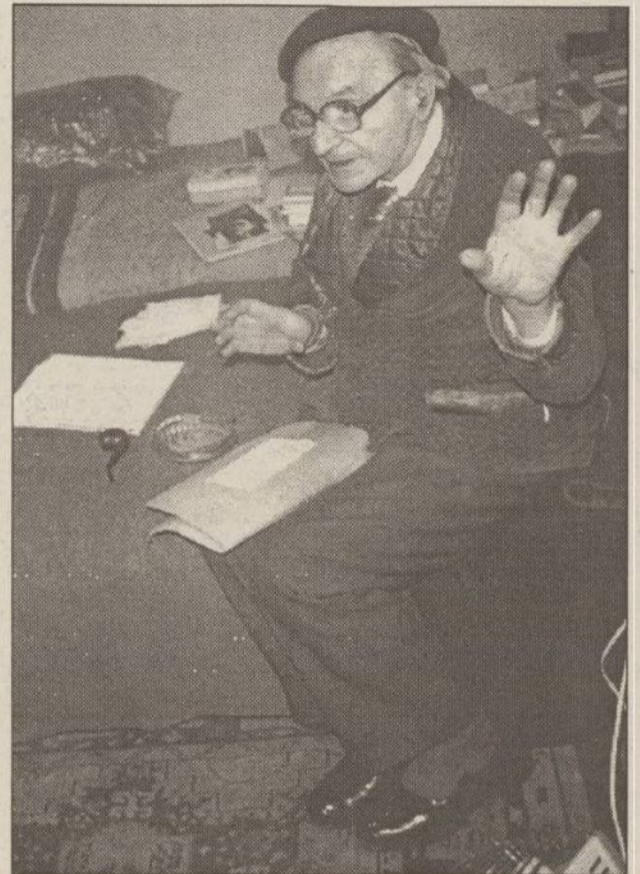
(Traducere din engleză de Dan Mateescu, revăzută și adăugită de autor)

NOTE

1. Atât *Jurnalul* cât și *Epistolarul* au fost publicate de Editura Cartea Românească din București. Ultima republicare a *Jurnalului* (ediția a treia) este din 2003. Cenzorul partidului era un anume tovarăș Velescu, angajat al odiosului Consiliu al Culturii și Educației Socialiste, organizație ce răspundea de coordonarea activităților de propagandă și cenzură după anul 1974, când cenzura fusese oficial desființată în România. Pentru o excelență și cuprinzătoare analiză a cenzurii în România, vezi articolul respectiv (scris de Adrian Marino) în Derek Jones (ed.), *Censorship: An International Encyclopedia*, London, Fitzroy Dearborn Publishers, 2000. *Jurnalul* a fost publicat în limba franceză sub titlul *Le Journal de Paltinis. Récit d'une formation spirituelle et philosophique*, Paris, La Découverte, 1999. Apariția cărții a fost salutăată de multe periodice franceze, inclusiv de *La Croix* (12 iunie 1999), *Télérama* (26 mai 1999); a fost recenzată, printre alții, de Frédéric Martel, fost funcționar cultural al Ambasadei Franței la București (*Esprit*, mai 1999) și de strălucitul intelectual, istoric și specialist în problemele Europei de est, Alain Besançon (*Commentaire*, Vol. 22, No. 87, toamna 1999). Cronica pătrunzătoare a lui Besançon este intitulată „Traité de recomposition“, aluzie la titlul cărții lui Emil Cioran *Précis de décomposition*. Besançon scrie că, în pofida celor știute de la autori pesimiști precum Alexandr Zinoviev, transformarea prin comunism a speciei umane a eșuat; *Jurnalul* ne relatează istoria rezistenței la contrarevoluția antropologică operată de comunism, iar acum vedem cum natura umană își revine rapid după prăbușirea sistemului comunist. În opinia mea *Jurnalul* ne demonstrează că atât Zinoviev cât și Besançon au dreptate: în general, în timp ce masele au fost într-adevăr transformate de comunism, elitele intelectuale au luptat să-și păstreze umanitatea și uneori chiar au reușit. *Jurnalul* a fost tradus în 2001 în poloneză de Ireneusz Kania la editura Pogranetze, colecția Meridian.

2. Romanul lui Hesse a fost tradus în română de Ion Roman ca *Jocul cu mărgelile de sticlă*, retipărit de RAO în 1994. Trimiterile se fac la paginile celei mai bune ediții în limba engleză, trad. de Richard și Clara Winston, *The Glass Bead Game (Magister ludi)*, New York etc., Holt, Rinehart and Winston, 1969.

3. Hesse vorbește de castalieni ca despre un popor căzut „într-un fel de uitare“, care a suferit o „pierdere a memoriei“ (p. 353); în general, „majoritatea locuitorilor Castaliei trăiau într-o stare de inocență și de naivitate politică de felul celei care era destul de întâlnită la profesorii din vechime“ (p. 193). Această concepție se apropie de viziunea lui Hegel și Kojève asupra sfârșitului istoriei, popularizată în timpurile din urmă de Francis Fukuyama. Astfel, animalitatea este o condiție postumană și postistorică și e caracterizată prin repetarea lipsită de sens și în completă uitare a ceea ce este *déjà vu*.

4. Despre puterea pastorală în context est-european, vezi Zygmunt Bauman, „Intellectuals in East-Central Europe: Continuity and Change“, *East European Politics and Societies*, I:2, 1987, pp. 162-186. Despre extraterritorialitate în contextul românesc, vezi articolul meu, „Une politiques abstraites et littéraires: l'intelligentsia et la démocratie. Le cas roumain“, *La Revue Tocqueville/The Tocqueville Review*, XVIII, 1, 1997, pp. 99-106. Versiunea românească se găsește acum în cartea mea *Exercițiul distanței. Discursuri, societăți, metode*, București, Nemira, 1997, ed. a doua 1998, pp. 114-123.

5. Vezi Irina Livezeanu, *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930*, Ithaca and London, Cornell University Press, 1995; trad. rom. de Vlad Russo, *Cultură și naționalism în România Mare, 1918-1930*, București, Humanitas, 1998.

6. S-a scris mult despre duplicitatea intelectualilor sub sistemele totalitare, sau chiar în regimurile mai puțin dure. *Gândirea captivă* (1953), clasică operă a lui Czesław Miłosz, a introdus noțiunea crucială de *ketman*, întâlnită inițial în culturile islamice de Gobineau și definită de Miłosz ca fiind o strategie complexă prin care intelectualii trăitori în regimul comunist, rămânând în mod ostentativ fideli retoricii oficiale, o subminează totuși, printr-un „joc pe care îl jucau pentru a-și apăra gândurile și simțămintele“. În acest fel, intelectualii își păstrau (sau cel puțin așa credeau ei) libertatea spirituală interioară chiar atunci când articulau (mimau) discursul puterii. Vezi masa rotundă despre *Gândirea captivă* moderată de Robert Faggen, cu contribuții ale lui Andrzej Walicki, Irena Gudzińska-Gross, Adam Michnik, Edith Kurzweil, *Partisan Review*, I, 1999, pp. 49-69.

7. „Criterion“ a fost un grup eterogen de intelectuali care a avut o existență scurtă și a publicat o revistă având același nume (au fost, de fapt, tipărite doar patru numere, între octombrie 1934 și februarie 1935, când grupul s-a dizolvat). Conferințele „Criterion“, inițiate în 1932, abordau subiecte extrem de diverse, cum ar fi Lenin, jazzul și cultura americană, Chaplin, arta modernă, Ghandi, perspective europene asupra Asiei, Proust, Gide, Picasso, Stravinski. În vreme ce majoritatea membrilor grupului aveau să îmbrățișeze, chiar și pentru scurtă vreme, ideile Gărzii de Fier, din grup făceau parte și scriitori cu vederi de stânga, cum ar fi dramaturgul și romancierul Mihail Sebastian, care era evreu (dar nu mai puțin fascinat de Nae Ionescu). Grupuri de intelectuali-ideologi au jucat un rol important în viața politică și culturală a României, cel puțin de când „Junimea“, înființată în 1863, a dominat viața publică a țării (de la critica literară și estetică la politică), până în anii de început ai secolului nostru. Cea mai bună analiză a „Junimii“ ca grup de presiune se găsește în articolul lui Sorin Alexandrescu, „Junimea: discours politique et discours culturel“, în Ioan Petru Culianu (ed.), *Libra. Festschrift voor W. Noomen*, Groningen, 1983, tradusă acum în Sorin Alexandrescu, *Privind înapoi, modernitatea*, București, Univers, 1999.

8. Pentru o vedere de ansamblu a acestor date, vezi Leon Volovici, *National Ideology and Antisemitism. The Case of the Romanian Intellectuals in the 1930's*, Oxford, Pergamon Press, 1991 (versiune rom. revăzută, *Ideologia naționalistă și*

problema evreiască în România anilor '30, București, Humanitas, 1995); pentru o sinteză bogat documentată, dar insuficient argumentată, vezi Zigu Ornea, *Anii '30. Extrema dreaptă românească*, București, Editura Fundației Culturale Române, 1995.

9. Imitația și autenticitatea sunt teme centrale în culturile ne-occidentale. Folosind paradigma Autohtonisti contra Occidentalisti, așa sugera că ambele tabere sfârșesc prin a imita ceva. Occidentalisti imită Occidentul într-un mod sau altul, oscilând între imitația senină și ceea ce René Girard numește „competiție mimetică”. Autohtonisti se angajează în ceea ce eu consider a fi o auto-imitație cvasi-mistică pentru care așa sugera termenul *imitatio nationis* (pentru a surprinde dimensiunea mistică). În România, în vreme ce grupul „Junimea” avea păreri împărțite despre imitație, uneori respingând-o ca o sursă a unor inautentice „forme fără fond” (ca să folosesc sintagma proverbială a lui Titu Maiorescu), alții susțineau imitația sistematică, invocând legile imitației formulate de sociologul francez Jean-Gabriel (de) Tarde (1883-1904); în fruntea susținătorilor imitației se află E. Lovinescu (1881-1943), avocatul unei „imitații complete” ca modalitate de a sincroniza dezvoltarea României cu cea a Occidentului. Pentru o bună introducere în această problemă esențială, vezi Kenneth Jowitt (ed.), *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*, Berkeley, Institute of International Studies, University of California, 1978.

10. Vezi H.J. Hahn, *German Thought and Culture from the Holy Roman Empire to the Present Day*, Manchester and New York, Manchester University Press, 1995. Capitolul 5, „Germany's «pedagogical province»” este cea mai bună introducere în această complexă problemă. Ironia face ca una dintre ideile lui Fichte (inspirată de asemenea de Pestalozzi și Rousseau) să fie de a crea niște „colonii educaționale” (*Erziehungskolonien*). Spre deosebire de Pestalozzi, care sublinia rolul familiei, Fichte propunea soluția utopică tradițională, prin care familia era înlocuită de stat. A.S. Makarenko a mers exact pe acest drum, întemeind sistemul de educație comunist pe modelul coloniei (penitenciare). Deloc surprinzător, paradigmă educațională a „instituției totale” (Erving Goffman) a lui Makarenko avea să devină doctrina pedagogică oficială a stalinismului (exceptând ultimii ani ai lui Stalin) și avea să fie exportată pretutindeni unde s-a instalat comunismul de stat.

11. Constantin Noica, *Jurnal filozofic*, București, Editura Publicom, 1944. Referințele mele sunt la pp.7-8, 88. După 1990 cartea a fost reeditată de Editura Humanitas. Într-un dialog cu Dan Petrescu, care a fost inclus inițial în manuscrisul *Epistolarului*, dar a fost ulterior cenzurat, am remarcat această continuitate pedagogică în gândirea lui Noica; dialogul, extrem de critic la adresa lui Noica pentru faptul că se lăsa (în ciuda voinței lui?) manipulat de național-comunism, a

fost totuși apreciat de filozof într-o frumoasă scrisoare particulară. Publicat inițial în străinătate („Noica, *Denker in der dorf-tiger Zeit*”, *Agora*, Philadelphia, 2:2, iulie 1989, pp. 36-73), dialogul se află acum inclus în cartea mea *Civitas imaginis. Istorie și utopie în cultura română*, București, Litera, 1994, a doua ediție, Polirom, 1999. Faptul remarcabil că Noica se gândea la o școală filozofică alternativă în 1944, când România era o democrație cu universități credibile (în ciuda devastărilor pricinuite de război) indică respingerea sinceră de către filozof a educației instituționalizate. Cristian Bădiliță, unul dintre emulii de după 1990 ai „modelului Păltiniș”, vede în școala lui Noica un echivalent contemporan (dar superior, pentru că evita greșelile trecutului, din vremuri imemorabile până la Kant și Heidegger) al grupurilor formative din antichitate, cum ar fi școlile lui Platon, Aristotel sau Plotin; prezentarea hagiografică făcută de Bădiliță „Școlii de la Păltiniș” amplifică transfigurarea operată de Liiceanu a experienței de la Păltiniș într-un scenariu atemporal ce nu poate fi maculat de politică sau de interpretări politice. Vezi Cristian Bădiliță, „Gânduri despre Școala de la Păltiniș”, *Aldine*, supliment al României libere, 12 decembrie 1998, pp.I-III.

12. Ștefan Borbély, „Jurnalul de la Păltiniș”, *Echinoc*, 30, 10-11-12, 1998, p.19. Până astăzi, aceasta rămâne cea mai bună introducere în semnificația politico-ideologico-culturală a *Jurnalului*. Borbély examinează de asemenea ceea ce el numește „mecanismul solidarizării restrictive”, care a făcut din „Școala” lui Noica un cerc închis și a fost folosit de protagoniști după 1989 pentru a lărgi grupul prin foarte atenta selecție a noilor membri. După 1989, mulți autori de mai mică anvergură s-au referit la această mult remarcată trăsătură exclusivistă a „Școlii” și la reproducerea ei în epoca post-Noica, comparând-o cu logica unui grup de presiune sau a unei mafii, în stare să promoveze chiar autori mediocri. Această interpretare a celui mai spectaculos fenomen recent legat de circulația elitelor culturale românești (comparabil cu dinamica și strategiile unor grupuri ca „Junimea” sau „Criterion”) este motivată de un complex al respingerii ușor de înțeles. Cu toate acestea, punctul de vedere al lui Borbély este în ansamblu judicios.

13. Protocronismul (cuvânt format în românește pornind de la cuvinte grecești și însemnând, literal, „primii în timp”) a fost prima oară formulat ca ideologie culturală de Edgar Papu, într-o serie de articole și cărți, publicate începând cu 1974. Vezi Verdery, *Compromis și rezistență*, pp.152-204.

14. Discursul a ceea ce eu numesc, urmând o sugestie a lui Erving Goffman, *stigmat etnic*, este central în majoritatea culturilor ne-Occidentale și reprezintă o imagine elitistă și negativă a propriei identități, răspândită în rândul diverselor categorii sociale și atingând proporții de masă. În cultura rusă, cazul relevant cel mai bine documentat este Ceadaev. Ura de sine evreiască este un alt caz, la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul celui de-al XX-lea, în zonele germanofone. Vezi capitolul despre Cioran și stigmatul etnic în cartea mea *Imaginaire culturel et réalité politique dans la Roumanie moderne. Le stigmat et l'utopie*, tradusă în franceză de Claude Karnoouh și Mona Antohi, Paris, Montréal, Ed. L'Harmattan, 1999 (versiunea românească a apărut inițial în cartea mea deja citată, *Civitas imaginis*). Viziunea mea despre stigmatul etnic a fost folosită de mai mulți autori pentru a analiza și alte culturi. Pentru o evaluare comprehensivă și extrem de inteligentă, v. studiul critic al cărții mele „franceze” semnat de Nicolas Plagne în *Revue des études slaves*, LXXIII, 1, 2001, pp. 197-211.

15. Alături de Lucian Blaga, Mircea Vulcănescu este creatorul unei ontologii a naționalului. Moartea lui Vulcănescu în închisorile comuniste l-a împiedicat să-și termine proiectul, din care au mai rămas doar câteva texte publicate în anii 1930 și 1940. În mai multe rânduri, Noica a recunoscut că îi era îndatorat intelectual lui Vulcănescu, după cum își exprimase admirația pentru Blaga când ontologia etnică a acestuia fusese publicată în anii 1930. Un studiu cuprinzător al acestor trei definiții metafizice ale etnicității românești nu a apărut încă.

16. Ontologia etnică a lui Noica, *Devenirea întru ființă*, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1981, două volume, este ultima dintr-o serie de cărți ce cuprinde, printre cele mai însemnate, *Sentimentul românesc al ființei*, București, Editura Eminescu, 1978. Textele antioccidentale ale lui Noica au fost publicate în germană sub titlul *De Dignitate Europae*, București, Kriterion Verlag, 1988, și în română sub titlul de *Modelul cultural european*, București, Humanitas, 1993. O realmente jenantă „Scrisoare către un intelectual din Occident” a fost publicată în revista de cultură *Viața Românească* în iulie 1987 la insistențele lui Noica, deoarece unul din redactori – Ileana Mălăncioiu, de la care știu – încerca să amâne la nesfârșit tipărirea manuscrisului pentru a-l cruța pe Noica de adăugarea acestei piese regretable la dosarul său. Textele antioccidentale ale lui Noica sunt de asemenea ex-

presia poziției sale anti-moderniste (sau neo-tradiționaliste).

17. În cartea sa *Filozofie și naționalism*, Laignel-Lavastine îl opune pe Jan Patočka (1907-1977), filozoful ceh, lui Noica. Comparația, interesantă, e totuși forțată. Dacă Noica și Patočka au împărțit un profund interes pentru fenomenologie și amândoi au pregătit, neoficial, un număr de discipoli, cu greu se pot imagina, totuși, doi oameni mai diferiți. Patočka s-a alăturat disidenței *Carte 77* cu strângere de inimă, căci o considera insuficient de radicală... Polemicile în jurul „rezistenței prin cultură”, protocronismului și naționalismului pot fi acum mult mai bine înțelese, grație excepționalei serii de articole ale lui Mircea Martin apărute în 22 în 2002 și 2003, „Cultura română între comunism și naționalism”. Voi discuta în detaliu viziunea lui Mircea Martin la apariția în volum a serialului.

18. Pentru o introducere în această spinoasă problemă, vezi Vladimir Tismăneanu și Dan Pavel, „Romania's Mystical Revolutionaries: The Generation of Angst and Adventure Revisited”, *East European Politics and Societies*, 8:3, 1994, pp. 402-438; vezi de asemenea Vladimir Tismăneanu, „Romania's Mystical Revolutionaries” in Edith Kurzweil, *A Partisan Century: Political Writings from Partisan Review*, New York, Columbia University Press, 1966, pp. 383-392. Recent (XIV, 692, 10-16 iunie 2003), 22 a anunțat pe prima pagină episodul VII al serialului lui Mircea Martin menționat la nota 17 publicând poza lui Noica peste care stătea scris: „Noica – un «guru» al ceaușismului?”. Aceeași întrebare apărea și ca intertitlu. Gabriel Liiceanu a protestat împotriva întrebării și punerii ei în pagină (operate de redacție fără consultarea lui Mircea Martin) în nr. 697 („Un titlu care vinde o revistă”), iar Gabriela Adameșteanu a răspuns în același număr („Dincolo de Păltiniș”), respingând acuzațiile marelui discipol al lui Noica și relansând unele întrebări incomode. „Dosarul” politic Noica fusese deschis deja de Adrian Marino, în urmă cu un deceniu. Dintre discipolii lui Noica, Sorin Vieru a dat pînă acum cea mai credibilă apărare a magistrului, într-un scurt text luminos, senin, fără obositoare retorică a apologiei: „Reperul etic în gândirea lui Noica”, 22, XIII, 49 (665), 3-9 decembrie 2002. Toată controversa se poate citi acum și pe fundalul confesiunilor lui Gabriel Liiceanu din frumoasa lui carte din 2002, *Ușa interzisă* (Humanitas), în care discipolul aduce o perspectivă surprinzătoare (v. mai ales pp. 292 și 294), regretând că nu l-a preferat pe Cioran lui Noica și arătând cum cel de-al doilea „ne pregătise pentru un meci care nu era al nostru”, dar continuând să respingă drept incompetente perspectivele „din afară”, care s-ar opri la „bascul și ghetrele lui Noica” sau la „povestea unei Castalii românești” (p. 66). Cel care se opri la basc și ghetre este numit: Mircea Cărtărescu. Cel care s-a oprit la Castalia românească așa putea fi chiar eu. Astfel, tot ce ați citit până aici devine, oricum, un exercițiu deplasat, în cel mai fericit caz irelevant: fie că n-am înțeles opera lui Noica, fie că n-am înțeles ce făceau navetiștii în Castalia...

Nota redacției: Din motive de spațiu am fost nevoiți să reducem substanțial notele de subsol.

Ion NEGOIȚESCU

O operă unică în literatura română

Înainte de a ne cunoaște personal, l-am abordat pe Constantin Noica în vremea când eram student, citindu-i ultima carte atunci apărută, *Două introduceri și o trecere la idealism*. Eram destul de pregătit spre a înțelege această lucrare, deși, în cadrul seminarului de estetică, tescuisem cu sârg nespuse voluminosul și vestitul op al nefericitului Victor Basch asupra esteticii lui Kant și trecusem deasemeni cu mare folos prin *Critica facultății de judecare*. Cartea lui Noica m-a fascinat. Era nu numai atât de profund, dar și atât de frumos gândită, încât ideile ei mi se păreau și clare și fierbinți și simțeam că mă inițiază în scrisul filozofic românesc și totodată îmi demonstrează cum nu se poate mai convingător faptul că îndeletnicirea filozofiei este treapta cea mai înaltă pe care o poate atinge mintea ome-nească. Bine înțeles, cunoșteam deja operele filozofice ale lui Blaga, al cărui elev eram, admiram aceste opere la fel ca și astăzi, drept produsul celei mai geniale inteligențe românești, dar ele reprezentau pentru mine un fel de Halima potrivită mai degrabă să-mi incite imaginația gânditoare, decât gândirea propriu zisă. Astfel că, fără a-mi trăda maestrul, mi-am spus totuși, citindu-l pe Noica: acesta este drumul pe care trebuie să meargă filozofia românească. N-am spus însă și: acesta este drumul pe care să merg și eu, căci îmi dam seama că nu am vocație filozofică și mai ales eram prea atras de artă și literatură. Iar cu trecerea vremii, am învățat încă și altceva, și anume că, oricât de sublimă ar fi filozofia, există o știință care o întrece în înălțime: teologia – pentru care iarăși, din păcate, nu am avut vocație. Dar amintirea acelei puternice impresii ce mi-a stârnit-o lectura cărții lui Constantin Noica a rămas vie în mine până astăzi – și desigur nu gândirea lui m-a oprit, după ce în 1945 ne-am cunoscut personal, a-i deveni și eu, așa cum i-ar fi plăcut, unul din ciracii săi.

De abia parcurgând acest extraordinar *Jurnal de la Păltiniș* al lui Gabriel Liiceanu, am înțeles însă care a fost atunci motivul rezervelor mele adânci față de sirena lui Noica și ce m-a oprit să-l urmez în școala lui eratică; eratică aș numi-o chiar pentru perioada când el era obligat să stea ținut la Câmpulung sau în perioada când și-a ales de bună voie, ca Zarathustra, ca Zalmoxis, reclusiunea din munții Sibiului, căci e o școală care, oricât ar cere prezența marelui dascăl, nu cere în schimb un spațiu fix, un locaș

ori un peisaj, mulțumindu-se cu ideea inițiatorului, rătăcitoare pe pământ și doar din întâmplare statornicită aici sau acolo. M-a oprit fanatismul întru idee al lui Noica, acel somnambulism vizionar, de care amintește Liiceanu; acel fanatism eidetic care ascunde într-însul porunca: părăsește totul și urmează-mă! Adună totul în ochiul profund și plin de mistere care fericesc, al ideii! Fii filozof și atunci ești, căci numai în filozofie palpăie Ființa! Fără vreo chemare filozofică, eram totuși chemat să slujesc silnic ideea... Sub amabilitatea insinuantă lui Noica, sub prietenia lui stăruitoare mi s-a părut a citi întotdeauna această intoleranță fundamentală, care pretinde cvasi-mistic auto-sacrificarea: trădează-te pe tine însuși, ca să ajungi pragul Ființei!

Am numit *Jurnalul de la Păltiniș* al lui Gabriel Liiceanu extraordinar, pentru că este nu numai o carte bine scrisă – de parcă s-ar fi scris singură – dar și o operă literară unică în literatura română, având ca personaj un ins de supremă intelectualitate, un filozof absolut. În *Jurnalul de la Păltiniș*, Constantin Noica apare viu ca un personaj literar, în sensul că nu ne mai interesează dacă ceea ce spune Liiceanu despre el corespunde adevărului istoric, dacă Liiceanu a înțeles bine sau nu l-a înțeles pe adevăratul Noica, dacă l-a prezentat fidel, reproducându-l, sau l-a deformat, inventându-l – toate acestea nu mai au importanță, fiindcă așa ne-o propune Gabriel Liiceanu în paginile cărții sale, lăsându-o să vorbească sau comentând-o, persoana cu numele de Noica există pentru noi, în acel strat ontologic al imaginarului, care e mai puternic decât însuși realul, adică la nivelul plâzmuitor al evidențelor mitologice. Noica și discipolii săi de la Păltiniș abia schițați, Andrei Pleșu, Victor Ieronim Stoichiță, Petru Creția, Sorin Vieru, Liiceanu însuși, devin interesați pentru noi doar în măsura ficțiunii grupului ca școală, ca unitate ideologică. Precum într-un veritabil roman de idei, se filozofează aici *in statu nascendi*, se dispută, se promovează, se contestă, se îndrumă, se acceptă, se eschivează, se explică, se lucrează, se închide ca să se deschidă – vorba filozofului. Atmosfera spirituală este elitară, cu o ușoară tentă inițiativă, ezoterică nu mai mult decât este necesar spre a asigura un farmec particular întregii comunități. Iar filozoful care prezidează această fabuloasă întâmplare spirituală din zilele noastre, în spațiul geo-politic respectiv, e nu numai înaltul spirit, egoistul superior, generos dintr-un nemăsurat orgoliu, urmărindu-și cu o exaltare demonic-consecventă împlinirea gândului, iubindu-se pe sine în discipolii săi, într-o fântână incomensurabilă de narcisism, pentru a se risipi și contrazice apoi, cu o candoare de geniu în delir – mai cu seamă în privința calificării zeului proslăvit și ocultat deopotrivă, Heidegger, ori în privința raportului dintre național și universal, prea naiv și prea comod întemeiate.

În comentarea și aprecierea personajului Noica, autorul *Jurnalului de la Păltiniș* își permite libertăți și indiscreții care pe de o parte contribuie la autentificarea mărturiei sale, iar pe de altă parte dovedesc inteligența-i creatoare, în care pietatea și maliția fac casă bună. Fiindcă nu trebuie totuși să uităm că înainte de a fi aici un personaj literar de o unicitate impresionantă, Noica este fără îndoială o mare personalitate a culturii române, al cărui rol în istoria spiritului românesc urmează să-l stabilească abia cei ce vin după noi. Datorită însă *Jurnalului de la Păltiniș*, Noica riscă, dincolo de operele sale, să se contureze legendar, asemeni de pildă lui Kesarion Breb, eroul lui Sadoveanu. Mistificând fără să vrea, încercând să demistifice tocmai din teama de a nu mistifica, Gabriel Liiceanu a fost constrâns de însăși dimensiunea proprie mentorului său, să-l remodeleze în planul literaturii. Documentul lui este o incontestabilă reușită, depășind documentarul, un text *sui generis*, foarte elevat intelectual și totuși agreabil degajat în expresie, deși operează cu terminologie de specialitate. Autor al unei cărți despre *Tragic*, vrednică de consemnat ca debut eseistic, cu toate că ideea ei este contrazisă în sine de un

optimism după părerea mea inacceptabil; autor apoi al culegerii intitulate *Încercare în politropia omului și a culturii*, în care paginile despre *Simbolismul limitei în artele plastice* mi se par cele mai remarcabile, nu numai ca dovadă a influenței benefice a lui Noica asupra discipolului său, Gabriel Liiceanu debutează spectaculos în domeniul propriu-zis al literaturii cu acest *Jurnal de la Păltiniș*, în care alături de fireasca apologie și de firești denegări, găsesc și foarte semnificativa imputare adusă dascălului, de a nu fi scris o *Etică* – imputare similară întru totul celei aduse și lui Blaga, în cadrul Cercului literar de la Sibiu, ceea ce spune poate mai mult decât pare despre generațiile care se succed și despre problemele înseși ale sufletului românesc.

Gina Vieru
cătred Gabriel Liiceanu

București, ianuarie 1984

Gabrielule,

Mare tulburare ai mai produs tu în cugetele multora! Cum te-ai putut răbda să stai departe, să nu scrutezi reacțiile, să nu pansezi rănile, să nu savurezi comentariile protestele, să nu poți măsura entuziasmul, neliniștea, tensiunea, pe care jurnalul tău le-a produs?

Îmi pun mari nădejdi în tulburarea asta rară, pe care ai provocat-o. Ai lăsat o dără adâncă în cugete; nu se poate să nu rodească, să nu-i însemne pe cei de soi. Ba chiar și pe mulți dintre epiciers, pe acei care au măcar nostalgia accesului la adevărata cultură. Ți-o confirm îmbrățișându-te și dorindu-ți așezarea cea bună, în cuget și în spațiu, pentru apropiatul viitor.

Cu drag,
Gina Vieru

